

พระเชษฐา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

และ

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

พิมพ์ในงานศพ
เสวยบิณฑบาต เช้าวัน
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
วันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๔๙๙

ห้ามจัด เขียน หรือฉีก หนังสือของห้องสมุด

พระเวสฺสยณ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

และ

กรมมหาดเล็ก

พิมพ์ในงานศพ

นาย บัญชา เสงี่ยม

ณ วัดพระเชตุพน

วันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๔๗๗

คำนำ

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๓ ดร. แดงกาศ ชาวฝรั่งเศสผู้เป็นอาจารย์
ในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้ถามข้าพเจ้าถึงความ
หมายแห่งคำว่า "เซตุน" หรือ "เซตวัน" ที่ใช้นอกเหนือไปกว่าวิธ
มานยนาม ขณะนั้นข้าพเจ้าจะบัญญัติจะตอบทีเดียว ได้ปากเพียรคิดตั้ง
ได้บันทึกไว้ ในวารสารแห่งสยามสมาคมเมื่อ ๓๑ เดือน ๓ แต่ยังไม่สิ้น
ความสงสัย จึงได้กราบทูลถามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-
ดำรงราชานุภาพ ท่านทรงพระกรุณาเรียบเรียงข้อความตอบมา และ
ประทานอนุญาตให้ลงพิมพ์ในวารสารของสมาคมนี้ ดังได้ลงในเมื่อ ๓๒
เดือน ๒ ทั้งนี้แม้จะยังมีได้ปลดเปลื้องปัญหาที่ข้าพเจ้าคิดขัดอยู่ก็ขัด
ความในพระนิพนธ์นั้นน่าอยู่มาก เจ้าภาพงานศพโยมของเจ้าคุณวิเชียร-
ธรรมคุณาธารได้ขออนุญาตลงพิมพ์ไว้ในข้างต้นแห่งหนังสือพระดึกเล่ม
สยามสมาคมยินดีถวายอนุญาตแก่เจ้าภาพแล้ว

นอกจากนั้นท่านยังได้ขอเรื่องที่ข้าพเจ้านั้นก็ลงในวารสารของ
สยามสมาคม ทักถวามาแล้ว ข้างบนนี้ด้วย ในหน้าที่นายกของสมาคม
ข้าพเจ้ายินดีถวายอนุญาต แต่มาคิดได้ภายหลังว่าข้อความที่เขียนครั้งนั้น
เขียนสำหรับชาวต่างประเทศอ่านเป็นภาษาอังกฤษ หากจะแปลเป็นไทย
แล้ว น่าจะมีบางแห่งที่เขียนเยื้องและบางแห่งที่กล่าวรวบรัดเกินไป จึงได้เขียน
ถวายท่านใหม่ ท่านพระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์ผู้มาติดต่อบุคคลในนามของเจ้า
ภาพก็พอใจ

อนึ่ง ท่านพระครูว่าจะนำเรื่องภาพหมอนวดที่ศาลารายในวัดพระ
เซตุนลงไว้ด้วย และท่านกำลังเขียนเรื่องอื่นไว้อีก ถ้าเสร็จท่านก็จะ

พิมพ์ต่อไปด้วยในเล่มเดียวกัน เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวัด อันเป็นด้านหนึ่งของ
ท่านเจ้าคุณวิเชียรธรรมคุณาธาร และท่านพระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์ทั้ง
เล่ม วัดพระเชตุพนเป็นวัดตัวอย่างของกรุงรัตนโกสินทร์บรรดาอาคารใดๆ
ที่จะหาได้ตามวัดทั่วทั้งพระราชอาณาจักรแห่งใดดังหรือถ้อยนั้น ย่อมจะ
พบในวัดพระเชตุพนได้หมดทุกอย่าง คงเป็นตำรากรมของอารามิกสถา
ปัตยกรรมของไทยฉะนั้น นอกจากนั้นวัดนี้เป็นวัดที่ถกกันทางราชการ
ว่า เป็นวัดที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร เป็นที่ประดิษฐาน
พระอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชผู้ทรงสร้างพระ
นครนี้ และบางครั้งคราวก็เคยเป็นที่สถิตของผู้เป็นใหญ่ในคณะสงฆ์ไทย
ด้วย การที่รวมเรื่องราวต่างๆ ของวัดมาพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มเช่นนี้ จึงเป็นการ
อันควรสรรเสริญและอนุโมทนาด้วยประการทั้งปวง

วันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

คำปรารภ

ในการบำเพ็ญกุศลตามปณิกศัพโทยมิตตามารดาของข้าพเจ้าครั้ง
นี้ ข้าพเจ้ารู้สึกอัศจรรย์ใจมาเป็นเวลาหลายปี ความจริงโทยมิตาถึงแก่กรรม
มาตั้ง ๕ ปีเศษ น่าจะได้จัดการตามปณิกศัพโทยมิตมานานแล้ว แต่ก็ไม่ได้ทำ
จนเมื่อโทยมิตมารดาถึงแก่กรรมอีกคนหนึ่งจึงได้มาเริ่มจัดทำขึ้น ดูประหนึ่งว่า
จะรอคอยให้โทยมิตมารดาถึงแก่กรรมก่อนจึงทำพร้อม ๆ กัน ความจริงมิใช่
เช่นนั้น เหตุที่ยังมิได้ปรารภจัดทำขึ้น เพราะข้าพเจ้าได้มองดูสถานะและ
พิจารณาสภาพของตนเองแล้ว ทำให้นึกถึงกตชนรุ่นพี่ที่จำมาแต่เด็ก ๆ
ตอนพระอภัยมณีสนทนากับสมุทรว่า "สมุทรสมุทรสุดสุดวาทของพ่อเอ๋ย เจ้าของ
เงินทองตักนิมิตได้คิดพระกรเดย ทราวมะเขยเกิดมาเมื่อเวลาจน" ครั้นจะ
ฝันทำไป ก็เกรงจะต้องผจญภัยข้างหน้า จึงจำใจต้องปด้อยเรื่อย ๆ มา

ต่อมาคุณนายผอบ นรเสวีรัฐนิธ แห่งห้างสรรพสินค้าโคร์ คุณ
นายผอบ ณ นคร และคุณมานะ คุณนายบุญด้อม ที่ปลื้มบรรณ ได้มีจิต
เมตตาตามอบปัจจัยจำนวนหนึ่ง สำหรับให้บำเพ็ญกุศลตามปณิกศัพโทยมิตา
ซึ่งพอสามารถจะจัดการได้อย่างดี แต่เมื่อข้าพเจ้าต้องรับหน้าที่เป็นผู้จัด
การสร้างโรงเรียนตงตงจิตรวิทยาดัย ซึ่งคุณประยงค์ ตงตงจิตร เจ้าของ
ห้างขายยาตราใบโพธิ์ ได้มีศรัทธาแรงกล้าสร้างถวายวัด และได้มอบเงิน
เป็นจำนวนต้องด้านแปดแสนบาทเศษ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้มีอำนาจสั่งจ่าย
ตามความสะดวก อันเป็นจำนวนไม่ใช่เล็กน้อย ข้าพเจ้าจึงจำต้องระงับ
การจัดงานส่วนตัวเสีย เพื่อป้องกันข้อครหา ครั้นการสร้างโรงเรียนเสร็จ
แล้วจึงใจว่า จะกำหนดงานเดี่ยวที่ โทยมิตมารดาก็มาป่วยและถึงแก่กรรม
เสียอีก ด้วยเหตุนี้จึงต้องบำเพ็ญตามปณิกศัพโทยมิตไปด้วยกัน

ในเวลานี้ นอกจากท่านที่กล่าวนามแล้ว พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมดิลก เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ผู้เป็นพระอาจารย์ของข้าพเจ้า ได้กรุณาให้ความอุปถัมภ์และแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ ทุกวิถีทาง นับว่าได้ให้กำลังใจสำคัญแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังได้รับความช่วยเหลือจากท่านที่เคารพนับถือและคุ้นเคยอีกมาก เฉพาะคณะกรรมการสมาคมสามัคคีท่าเตียน ซึ่งมีท่านนายกสมาคมฯ เป็นคน ได้ให้ความอุปถัมภ์อย่างใกล้ชิดตลอดเวลา

อนึ่ง นายแพทย์วชิร วรานุวัตร และนายแพทย์จรัญ ชัยศิริ ได้เป็นผู้ทำการรักษา โยมมารดา จนสุดความ สามารถ โดยมีได้คิดมูลค่าโดยคุณอุ่ม ศรีธรรมวงศ์ และคุณละมุด แก้วหาญ นอกจากทำหน้าที่พยาบาล โยมมารดาแล้ว ยังเป็นธุระตำแหน่งแม่ครัวมาจนตลอดถึงงานนี้

เรื่องพระเชตุพน พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ซึ่งเคยดัดพิมพ์ในวารสารสยามสมาคม เห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับวัดพระเชตุพน นำศึกษาจงทูลขอพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้ทรงเมตตาประทานอนุญาตให้ดัดพิมพ์ได้ ส่วนเรื่องวัดพระเชตุพน สมัยสมเด็จพระวันรัต ดิษฐ์ตฤศ ของพระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์ ก็เป็นเรื่องนารูต

คำรำห่มอนุต คุณนายภักตรา เมนะคงคา ได้ให้ยืมต้นฉบับของนายศิริ ศรีพานิช ผู้เป็นบิดา ซึ่งคัดลอกไว้จากจารึกที่ศาลารายหน้าพระมหาเจดีย์ วัดพระเชตุพน เข้าใจว่าคงจะเป็นที่พอใจของผู้ได้รับมาก และการจัดพิมพ์หนังสือนี้ ได้มอบให้พระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์ ผู้เป็นศิษย์ของข้าพเจ้าช่วยจัดการให้

ขอถวายพระกุศล ถวายอนุโมทนา และขออนุโมทนาขอบพระ
คุณท่านผู้ได้อุปการะช่วยเหลือข้าพเจ้าทุก ๆ ท่าน

ขออำนาจ กุศลบุญ ราช์ ที่ข้าพเจ้า พร้อมด้วย พี่ชาย และญาติ ๆ
ตลอดทั้งท่านที่เคารพนับถือผู้เคยทรงโปรด ได้ตั้งใจร่วมกันบำเพ็ญกุศล
อุทิศนี้ จงสำเร็จผลให้โยมบิดามารดา ของข้าพเจ้าได้รับอนุโมทนา และ
ด้วยสุขสมบัติ ในสังวรสังวรคณฟ้า ขอเทพดาและสรรพสัตว์ทุกถ้วน
หน้าได้อนุโมทนาสาธุการด้วย เทอญ ฯ

พระวิเชียร ธรรมคุณาธาร

น. ๓๕ วัดพระเชตุพน

๒๘ มีนาคม ๒๔๘๘

นายบวช แซ่ลี้ อายุ ๖๘ ปี
ชาติะ ๒๔๒๓ มรณะ ๒๔๙๑

นางหุ่น แซ่ถิ่ม อายุ ๗๕ ปี
ชาตะ ๒๔๒๓ มรณะ ๒๔๙๘

ประวัติ

นายบัว แช้ถัม เกิดปีมะเส็ง วันพฤหัสบดี เดือน ๖ เป็นบุตร
นายจือฮวด นางโควดี แช้ถัม เกิด ณ อำเภอทุ่งไผ่ จังหวัดแต่จัวมณฑล
กึ่งตั้ง ได้เข้ามาอยู่กับญาติ ณ ประเทศไทยแต่ยังเยาว์และประกอบอาชีพ
คดอคมมา

นางหุ่น แช้ถัม เกิดปีมะเส็ง วันพุธ เดือน ๖ เป็นบุตร นายฮักเฮง
นางจัน เกิด ณ อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง

ท่านทั้งสองได้ทำการสมรส ณ ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดอ่างทอง มีบุตรรวม ๓ คน คือ

๑. นายทอง เครือรัตน์

๒. พระวิเชียรธรรมคุณาธาร (กมด กมโต) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
วัดพระเชตุพน และหัวหน้ากองเลขานุการ

๓. บุตรหญิง (ตายเมื่ออายุได้ ๙ วัน)

นายบัว บัวเป็นโรคฉี่พิการ ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๙
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ที่บ้านอำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง คำณวน
อายุได้ ๖๙ ปี บรรจุศพไว้ ณ วัดทองคั้ง อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง

นางหุ่น บัวเป็นโรคไทฟอย ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๙๙ ณ วัดพระเชตุพน อำเภอพระนคร คำณวนอายุได้ ๗๕ ปี

ปัญหาเรื่องพระเชตุพน

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พระองค์เจ้าธรรมาธิปัตย์ม้ายพระหัตถ์มาว่า ในบานแพนทฎหมาย
ลักษณะมรดกกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่าเมื่อปีพุทธ (พ.ศ. ๒๑๗๘) พระเจ้า
ปราสาททอง ดำรัสสั่งให้แต่งฎหมายนั้น เมื่อ " เด็ดจดถิด ในพระที่นั่ง
พระพิพัฒน์ทง โดย อัคราภิมุข พระมหาวีหαρพระชัยวัฒนาราม ทรง
บำเพ็ญพระราชกุศลสถาปนา พระมหาวีหαρ และพระเชตุพน และพระ
มหาธาตุไว้ให้รู้เรื่อง ในพระพุทธรูปศาสนา " ดังนี้ เธอทรงตั้งด้วยว่าสถานที่
เรียกว่า " พระเชตุพน " นั้นจะเป็นอะไร จึงได้ค้นคว้า หาคำอธิบาย ในที่
ต่างๆ แล้วเขียนวินิจฉัย ถวายตอบ ดังต่อไปนี้ และได้ตั้งบันทึกของเธอ
ถวายคืนมาด้วย

ก ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

วินิจฉัยเรื่องพระเชตวัน

๑) อธิบายชื่อพระเชตวัน

ในพระสูตรต่าง ๆ เมื่อชวนชื่อพระเชตวันในภาษามคธ มักเรียกว่า "เชตวัน อนาถปิณฑิกัสส อาราม" ชื่อที่เรียกดังนี้มีนามศัพท์ ๔ คำ ประสมกัน คือ เชต วัน อนาถปิณฑ อาราม หมายถึงเป็นชื่อของที่ ๒ คำ เป็นชื่อบุคคล ๒ คำ แต่จะคำนี้อธิบายดังกล่าวต่อไปนี้

คำ "วันะ" (ไทยเราอ่านว่า วัน และมักแสดงว่า พน) ในพจนานุกรมบาลีของอาจารย์ชิตเดอด์ แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า forest ไทยเราแปลว่า ป่า (ไม้)

คำ "อารามะ" (ไทยเราอ่านว่า อาราม) อาจารย์ชิตเดอด์ แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า garden ศาสตราจารย์วิจิตรเวทิตส์ แปลว่า park ไทยเราแปลว่า สวน

คำ "เชตะ" (ไทยเราใช้แสดงว่า เชตุ) เป็นชื่อเจ้าของที่ ๑ ซึ่งอยู่ ณ เมืองสาวัตถี

คำ "อนาถปิณฑ" เป็นชื่อมหาเศรษฐีคน ๑ ซึ่งอยู่ ณ เมืองสาวัตถี และเป็นมหาอุบาสกในพระพุทธศาสนา

ถ้าแปลรวมกันคำว่า "สวนของอนาถปิณฑที่ป่าเชต" หรือถ้าแปลให้พิสดารออกไปก็ว่า "สวนอันเศรษฐี อนาถปิณฑสร้าง ณ ป่าเจ้าเชต" ดังนี้

๒) อธิบายเรื่องสร้างพระเชตะวัน

เรื่องตำนานการสร้างพระเชตะวันมีอยู่ในหนังสือแต่งในอินเดียเป็นภาษาสันสกฤตแต่โบราณ กล่าวความวิจิตรพิสดารมาก ในวินัยบัญจะกล่าวแต่เนื้อความตามวิจารณ์ของตนหรือถ้าอย่างอื่นหนึ่ง จะกล่าวตามความคิดเห็นในปัจจุบัน ว่าเรื่องที่เล่าจะเป็นอย่างไร

ในหนังสือเรื่อง "อินเดียสมัยพระพุทธศาสนา" Buddhist India ของศาสตราจารย์ ริตส์ เดวิดส์ Prof. Rhys Davids กล่าวว่าเมื่อก่อนหน้าพุทธกาลมีนักบวชเรียกว่า "อาชวก" อยู่แล้วหลายพวก (เรียกในหนังสือเรื่องอื่นว่า "ปริพาชก" อาจารย์ริตส์เดวิดส์แปลว่า Religious Mendicant คือนักบวชกัม) พวกอาชวกนั้นล้วนเป็นผู้ปรารภหาทางนิพพาน แต่ไม่เชื่ออย่างพวกพราหมณ์สอนมาแต่ก่อน จึงออกบวชเป็น "ภิกษุ" (หมายความว่า ผู้ตั้งพรพัตต์มบัติ บ้านเรือน ออกไปอยู่ แต่จำพวกอาศัยเลี้ยงชีพด้วยภิกขาจาร) เทียบดูแล้วหากรรมทางนิพพานด้วยประการอย่างอื่น อาจารย์ริตส์เดวิดส์ จึงแปลศัพท์ "อาชวก" ว่า The Manderers พวกอาชวกคนใดไปคิดเห็นเป็นนัยว่าจะถึงนิพพานได้ด้วยอุบายอย่างใด ก็เที่ยวลัดล่อนสอนตามถิ่นประเทศต่าง ๆ มีคนเลื่อมใสออกบวชเป็นบริวารมากบ้างน้อยบ้าง เรียกชื่อรวมกันทั้งหมดว่า "สังฆ" ศัตรูมีด่อนักใดเป็นศาสดาจารย์ ประกาศตั้งธรรมวินัยตามลัทธิของตนจนเป็น ศาสนาอันหนึ่ง ยกตัวอย่างดังเช่นพวกที่เรียกว่า "นิครนถ์" และ "เดียรถีย์" (พวกหลังยังมีอยู่ในปัจจุบันนี้ ฝรั่งเศสเรียกว่า "เจน" Jain) เป็นต้น หรือถ้าอย่างอื่นหนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้จัดออกมหาพิเภกกรรมก็ออกทรงผนวชอย่างเช่นพวกอาชวก และท่องเทียวแสวงหาทางนิพพาน

เช่นเดียวกัน จนได้ครีตร์พระโพธิญาณกัศังพุทธบริษัท และประกาศตั้ง
พระพุทธรูปค้ำนาเล่ดัจเทยวทรงตั้งดอนเวณยัตติว ตามถิ่นและประเทศต่างๆ
อย่างประเพณีของพวกอาชวักทั้งหลายนั่นเอง แม้ต่อมาในสมัยพุทธกาล
ก็ยังมิอาชวักพวกอื่นๆงชนออก ดัทธิอาชวักโตมคนเดิมได้มากกรังเรื่อง
แพร่หลาย ดัทธิใดที่คนต้นนับถือก็สูญไป

ก็พวกอาชวักหรือแม้พวกพุทธบริษัทเวลาเที่ยวดอนค้ำนาไปตาม
ที่ต่าง ๆ นั้น ถือประเพณีเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือถ้าไปพักอยู่ ณ ถิ่น
บ้านใดเมืองใด ย่อมพักอยู่ตามที่ว่างภายนอกบ้านนอกเมือง มักอยู่ตาม
ชายป่า ระยะทางพอเดินเข้าไปบิณฑบาตรในหมู่บ้านได้ ฝ่ายพวกชาว
บ้านชาวเมืองเมื่อรู้ว่าม้พวกนักบวชดอนค้ำนามาพักอยู่ใกล้ ก็พากันออก
ไปได้ถามทางธรรมและฟังเทศน์ทำบุญ เป็นประเพณีที่รู้และนิยมกันทั่วไป
ในสมัยนั้น ที่ชายป่าอันเรียกตามภาษามคธว่า วะนะ ดังเช่น เวพูนัน ณ
เมืองพาราณสี เป็นต้น แห่งใดจะเป็นที่ม้ผู้ถือกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของถัด
หรือไม่มีเจ้าของถัด คงถือกันว่าเป็นที่อนุญาตให้พวกนักบวชพักได้เป็น
ถาวรณะทั่วไปทุกจำพวก บางคราวพวกนักบวชที่ถือค้ำนาต่างกันพักอยู่
ในที่ตำบลเดียวใกล้ ๆ กันก็มี จึงปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ หลายแห่ง
ว่าพระพุทธรูปได้เคยทรงสนทนาได้ตอบกับค้ำดา และคณาจารย์ของ
พวกอาชวักมีข้อบอกไว้ในพระสูตรก็หลายคน น่าจะสนทนาในเวลาเมื่อ
ไปพักอยู่ในวะนะใกล้ ๆ กัน หรือในวะนะชั้นเดียวกันดังกล่าวมาแล้ว

เริ่มเรื่องที่จะสร้างพระเชตวันนั้น เมื่อพระพุทธรูปได้ตั้งเทยว
ดอนพระค้ำนาไปตามบ้านเมืองต่างๆ ในมัชฌิมประเทศ มักได้ตั้งไปยัง
เมืองถาวคักคักหนึ่งๆ และมีผู้คนพากันได้มามาก ในพวกชาวเมืองถาวคัก

นั้น มีมหาเศรษฐีคน ๑ ชื่อว่าอนาถบิณฑิ ๑ ได้มีได้ในพระรัตนตรัย
 แรงกล้ากว่าผู้อื่นโดยมาก คงปรารถนาว่าชายป่าที่พระพุทธองค์เคยเสด็จ
 ประทับนั้นไม่มีความผาสุก และบางครั้งก็ต้องเสด็จอยู่ปะปนกับอาชีวก
 พวกอื่น จึงคิดจะสร้างอาราม (น่าจะแปลว่า วัด) ถวาย ให้เป็นที่พักแต่
 เฉพาะพระพุทธองค์กับพวกสงฆ์พุทธสาวก มิให้หนักบวชพวกอื่นไปอยู่ปะปน
 เศรษฐีอนาถบิณฑิ เทยวเลื้อยหา ที่ตามชายป่าไปเห็นแห่งหนึ่งเหมาะดีแต่
 ที่ตรงนั้นเจ้าเขตถึอกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ เศรษฐีอนาถบิณฑิ จึงขอซื้อที่
 นั้นมาสร้างวัดถวายสำหรับพระพุทธองค์ประทับกับพระสาวกในเวลาดัง
 ไปพักหรือจำพรรษา ณ เมืองสาวัตถี ในหนังสือซึ่งแต่งตั้งแต่โบราณ
 พรรณนาถึงวิธีที่เศรษฐีอนาถบิณฑิ ขอที่ดินวัดถาวรมากจนไม่น่าเชื่อ เช่น
 ว่าให้ราคาค่าที่ดินด้วยวิธีเอาแผ่นกหาปณะ (คือเงินตราที่ใช้ในการซื้อขาย)
 ดังปูเรียงจนเต็มตลอดพนทที่ ซอนนั้น แรกประหลาดอยู่ถมหนักฐานปรากฏ
 ว่าชาวอินเดียเชื่อว่า ชื่อที่พระเชตวันด้วยวิธีเช่นนั้น มาแต่โบราณ ด้วยมี
 รูปภาพจำหลักศิลาเครื่องประดับพระมหาสถูปการุฬารุท Bharabut ซึ่งสร้าง
 ใกล้กับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราวเมื่อ พ.ศ. ๓๐๐ ทำเรื่องเศรษฐี
 อนาถบิณฑิขอที่พระเชตวันด้วยปลูกหาปณะ เป็นราคาคงกล่าวมา รูป
 จำหลักนั้นน่าจะลงมาเขียนไว้อย่างหยาบๆ ที่ฝาผนังด้านหน้าพระวิหาร
 วัดมกุฏกษัตริย์แห่ง ๑ มีเป็นรูปฉายให้เห็นได้ชัดพิพม์ไว้ในหนังสือ
 Buddhist India ฉบับพิมพ์เมื่อ ค. ศ. ๑๘๙๓ หน้า ๘๘ อีกแห่ง ๑ ชื่อที่
 เรียกว่า เขตวนนั้นเห็นว่าอาจจะเป็นชื่อเรียกถนนใหม่เมื่อสร้าง หรือจะ
 เป็นชื่อตำบลที่ชาวเมืองเรียกกันอยู่ก่อนแล้วว่า "ป่าเจ้าเขต" ก็เป็นไปได้
 แต่อย่างไรก็ดีดูเหมือนเมื่อในพุทธกาล พระพุทธเจ้าจะเสด็จประทับอยู่

ณ พระเชตะวันมากกว่าประทับที่แห่งอื่น ชื่อนมเภาเงื่อนในพระสูตรต่างๆ
ปรากฏพระธรรมเทศนาซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดง ณ พระเชตะวันมีจำนวน
มากกว่าทรงแสดง ณ ที่แห่งอื่น จึงนำดัชนีฐานต่อไปว่าพระเชตะวันอาจ
จะเป็นวัดแรก ซึ่งสร้างขณถวายเฉพาะแก่พระพุทธศาสดา เพราะฉะนั้น
พวกพุทธศาสนิกชนในอินเดียจึงนับถือกันว่าเป็น "วัดเดิม" เมื่อสร้าง
พระมหาสถูปการุฬะ จึงเอาเรื่องเศรษฐกิจอนาถบิณฑังสร้างพระเชตะวันมา
จำหลักเป็นรูปภาพไว้ในเรื่องพระพุทธประวัติ เรื่องสร้างวัดอนาถาเอามา
จำหลักไม่

๓) อธิบายประวัติพระเชตะวัน

แต่พระเชตะวันเห็นควรเรื่องอยู่เพียงในพุทธกาล ด้วยเป็นที่
ประชุมผู้คนไปเฝ้าพระพุทธองค์และไปฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งพระองค์ทรง
แสดงในเวลาเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้นเป็นอันมากเนื่องนี้ แม้พระคันชุก
ที่เสด็จประทับและที่พระสงฆ์อาศัยกันจะอยู่สบายดีกว่าแห่งอื่น แต่เมื่อ
พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเชตะวันไม่มีพระพุทธองค์
ก็เปรียบเหมือนปราสาทขาดยอดเดียว โฉมยังเป็นแต่ที่สำหรับพระสงฆ์
พุทธสาวกพักอาศัยในเวลาเดินทางและจำพรรษา ถึงการบำรุงรักษาเมื่อต้น
อายุเศรษฐกิจอนาถบิณฑังแล้วก็น่าจะเสื่อมทรามลงจึงไม่ปรากฏเรื่องประวัติ
ของพระเชตะวันแห่งเดิมนั้น ต่อมายังมีภคินัยออกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัย
ให้พระเชตะวันทรุดโทรม ด้วยเมื่อพระพุทธองค์ทรงประสูติใกล้เสด็จเข้า
พระนิพพาน พระอานนท์ทูลปรารภว่า เมื่อต้น พระพุทธองค์แล้ว พวก
พุทธสาวกจะพากันว่าเหว ด้วยมิได้เฝ้าเห็นพระองค์เหมือนแต่ก่อน
พระพุทธเจ้าจึงทรงพระกรุณาแนะนำไว้ว่า ถ้าใครเปลี่ยนใจเช่นนั้นก็ให้

ไปปลงธรรมดั่งเวช ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งใน ๔ แห่ง คือที่พระองค์ประสูติใน
 ส่วนอุณพิน ณ เมืองกบิลพัสดุ์ แห่ง ๑ ที่พระองค์ตรัสรู้พระโพธิญาณ ณ
 โพธิมณฑลในแคว้นเมืองคยาแห่ง ๑ ที่พระองค์ประทานปฐมเทศนาใน
 มิคทายวันณเมืองพาราณสีแห่ง ๑ และที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน
 ณ ดงรังที่เมืองกุสินารายแห่ง ๑ (แต่ด้วยเหตุใดจะไปแห่งใดได้สะดวก) จึงเกิด
 มีพระบริภคเจดีย์ขึ้น ๔ แห่ง ไซ้แต่เท่านั้น เมื่อถวายเพลิงพระพุทธรูป
 แล้ว เจ้าบ้านผ่านเมืองต่าง ๆ ขอแบ่งพระบรมธาตุไปสร้างพระสถูปบรรจุ
 ไว้ให้คนบูชาในบ้านเมืองของตน ๆ เกิดมีพระธาตุเจดีย์ขึ้นด้วยอีก ๘ แห่ง
 รวมเป็นพุทธรเจดีย์เกิดขึ้น สำหรับบูชาแทนพระองค์พระพุทธรเจ้า ๑๒ แห่ง
 พระเชตวันมิไถนบอญ์ในพุทธรเจดีย์ พวกพุทธรค้ำถือนิกชนก็คงพากันนิยม
 ไปบูชาพุทธรเจดีย์ ๑๒ แห่งนั้นแทนไปยังพระเชตวันอย่างแต่ก่อน

๔) อธิบายประวัติพระพุทธรศาสนาเมื่อล่วงพุทธรกาล

เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระพุทธรค้ำถ่าน
 ยังเป็นแต่ค้ำถ่าน ๑ ใน ๔ ค้ำถ่านซึ่งมีผู้คนในอินเดียนับถือมาก นอกจาก
 พระพุทธรค้ำถ่านยังมีค้ำถ่านพราหมณ์ค้ำถ่าน ๑ ค้ำถ่านของพวกอาชวัก
 ค้ำถ่าน ๑ ค้ำถ่านของพวกนิครนถ์ค้ำถ่าน ๑ เป็นค้ำถ่านใหญ่อยู่ในมณฑล
 ประเทศเดียวกัน เป็นเช่นนั้นมากกว่า ๒๐๐ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๗๐ (ตาม
 ประมาณของอาจารย์วินเซนต์ เอ สมิท Vincent A. Smith) พระเจ้า
 อโศกมหาราชในสมัยราชวงศ์ได้เป็นพระเจ้าราชาริราชในอินเดีย ทรง
 เลื่อมใสพระพุทธรค้ำถ่านประดิษฐาน พระองค์ เป็นพุทธรค้ำถ่านปลัมภักย
 พระพุทธรค้ำถ่านขึ้นเป็นจอมค้ำถ่านทั้งปวงในพระราชอาณาเขต หรือถ้าว่า
 อีกอย่าง ๑ พระพุทธรค้ำถ่านได้เป็นค้ำถ่านสำหรับประเทศเป็นที่แรกแต่

ครั้งนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก
 ปริยาย จะยกมากว่าแต่ ๒ อย่างซึ่งเนื่องกับวินัยนคือนิเวศน์สร้าง
 พุทธเจดีย์อย่าง ๓ กับแม่พระพุทธรูปอย่าง ๓

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างพุทธเจดีย์นั้น มีคณาจารย์
 และโบราณวัตถุที่ยังเหลืออยู่เป็นหลักฐาน ว่าได้ทรงพระอุสาหะเจตน์
 บูชาถึงที่พระบริโกตเจดีย์ทั้ง ๔ แห่ง และให้ย้ายพระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุ
 ไว้ในพระสถูปแต่เดิมหลายแห่ง เอาไปรวมกันแล้วแบ่งเป็นส่วนน้อยๆ
 แจกให้ไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้เป็นเจดีย์สถาน ณ ที่ต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงแม่
 พระพุทธรูปนำไปถึง (ในหนังสือเก่าว่าถึง ๘๕๐๐๐ แห่ง) ชอน
 เป็นมูลเหตุที่จะเกิดมั่ววัดแพร่หลาย และวัดจึงยอมมีพระสถูปธาตุเจดีย์
 เป็นหลัก และมีวิหารสำหรับคนประชุมบูชาพระบรมธาตุ ๒ ถึงหกแห่ง
 ตั้งขึ้นนอกจากพระเจดีย์กับวิหาร เช่นคนโพธิพันธุ พุทธคยา กัฏฐัง
 กัตถ์และโบสถ์กัตถ์ มีแต่บางวัด เป็นแบบอย่างมาแต่ครั้งพระเจ้าอโศก
 มหาราช

แต่มีคติอันหนึ่ง ซึ่งชาวอินเดียถือกันมาแต่เดิมว่าไม่ควรทำ
 พระพุทธรูป เพราะฉะนั้นในลวดลายเครื่องประดับพุทธเจดีย์ซึ่งพระเจ้า
 อโศกหรือผู้นั้นสร้างในสมัยนั้น และต่อมาอีกนานแม้เจ้าดักเรองพระพุทธ
 ประวัตก็ทำแต่รูปภาพผู้นั้น ตรงไหนต้องเป็นที่พระพุทธรูปก็ทำรูปตั้งขึ้น
 เป็นสำคัญแทนพระองค์ เช่นรอยพระพุทธรูป และดอกบัวเป็นต้น
 ตรงเมื่อเจดีย์ออกมหาพิเนชกรรมก็ทำแต่รูปม้าผูกอานเปล่า เรื่องก่อนนั้นไป
 ก็ทำเป็นรูปคันไถ กงจักร พุทธบัลลังก์และพระสถูป จำหลักให้เข้ากับ
 เรื่องพระพุทธประวัติ เป็นเช่นนั้นมาจนใกล้จะถึง พ.ศ. ๕๐๐ จึงเกิดมี
 พระพุทธรูปด้วยเหตุดังจะเล่าต่อไปข้างหน้า

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชแม่พระพุทศำสนานัน จะต้องเด่า
 ย่อนถอยหลังขึ้นไปลักหน้อยให้เข้าใจความติดต่อกัน คือเมื่อพระพุทศองค์
 เด็ดจับชนบทปริณิพานแล้วไม่ช้าพระดังษ์อริยสาวกประชุมกันที่ท่าในแขวง
 เมืองราชคฤห์ ช่วยกันรวบรวมพระธรรมวินัยบรรดาที่พระพุทศเจ้า
 ได้ทรงสอนและบัญญัติไว้ท่องจำสดพร้อมกัน เรียกว่า ดังคายนา
 นับเป็นครั้งแรก หรือปฐมดังคายนา แล้วถือพระธรรมวินัยตามที่ได
 ดังคายนาครั้งนั้นเป็นหลักพระพุทศำสนาฉบับมา ครั้นล่วงพุทศกาลได้สัก
 ๓๐๐ ปี เมื่อพระอริยสาวกที่ได้ทำปฐมดังคายนาถึงมรณภาพไปหมดแล้ว
 พระภิกษุชนลูกศิษย์ หรือหลานศิษย์ได้เป็นคณาจารย์เกิดความเห็นต่างกัน
 ชนด้วยเรื่องแก่งรทกถวินัย คือพระวินัยที่ไม่เป็นข้อสำคัญ พระดังษ์พวก ๑
 เห็นว่าควรแก้ไขด้วยพระพุทศเจ้าได้ประทานอนุญาตไว้ให้เป็นสิทธิแก่
 พระดังษ์ แต่พระดังษ์อีกพวก ๑ เห็นว่าถ้าให้แก้พระวินัยได้แล้ว ก็คง
 แก่ไขกันต่อไปอีกในภายหน้า จะเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยคลาดเคลื่อน
 เลื่อมแผดหลักพระคำสนาไปทุกที ควรให้คงอยู่ตามที่พระมหาเถรอริยสาวก
 ได้ทำปฐมดังคายนาไว้แต่อย่างเดียว พวกข้างโน้นไม่ยอมขึ้นแก้ไขไปตาม
 ความเห็น พระดังษ์จึงแตกกันเป็น ๒ นิกายเมื่อ พ.ศ. ๓๐๐ พวกที่
 ไม่ยอมแก้ไขได้นามว่า "เถรวาท" พวกที่แก้ไขได้นามว่า "อริยวาท"
 พระดังษ์พวกเถรวาทประชุมกัน ณ เมืองเวสาดี ทำดังคายนาพระธรรม
 วินัยตามที่พระอริยสาวกได้รวบรวมไว้อีกครั้ง ๑ นับเป็นดังคายนาครั้งที่
 ๒ เรียกว่า ทุคยดังคายนา ค่อนันมากกว่า ๓๐๐ ปี เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศก
 ทรงบำรุงพระคำสนา พระดังษ์ในอินเดียมีเป็น ๒ นิกายดังกล่าวมา และ
 ในนิกายหนึ่ง ยังแยกกัน เป็นต่างคณะออกไป อีกหลายคณะ พระเจ้าอโศก

ทรงเลื่อมใส ในพระโมคคัลลบุตรคิณฺโณเถระ ผู้เป็น เจ้าคณะภิกษุสงฆ์
 ในนิกายเถรวาท จึงทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์นิกายเถรวาท ครั้น
 มีพวกพระสงฆ์นิกายอาชวาท (ในหนังสือเก่าว่าพวกเดียรถีย์ความไม่
 ลงรอยกัน) ที่อยากได้ราชูปถัมภ์เข้าบวช (แปลง) เป็นนิกายเถรวาท
 แต่เมื่อแปลงแล้วยังประพฤติผิดเดิมของตน จนเกิดรังเกียจกันขึ้นภายใน
 สังฆมณฑลซึ่งทรงอุปถัมภ์ พระเจ้าอโศกจึงให้กำจัดพวกภิกษุนิกาย
 นั้นเสีย คงให้มีแต่พระสงฆ์เถรวาทนิกายเดียว แล้วทรงอาราธนา
 พระโมคคัลลบุตร คิณฺโณเถระ ให้เป็นประธานทำสังคายนา ณ กรุง
 ปาตลบุตรราชธานีอีกครั้ง ๑ นับเป็นครั้งที่ ๓ เรียกว่า คติยสังคายนา
 พระธรรมวินัยที่ทำสังคายนา ๓ ครั้งนี้ เป็นภาษามคธ ให้เป็นหลัก
 พระพุทธศาสนาดังมา

เมื่อว่าต่อไป ถึงลักษณะการที่พระเจ้าอโศกแผ่พระพุทธศาสนา
 แม้เรื่องที่ปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก กับเรื่องที่กล่าวในหนังสือ
 มหาวงศ์พงศาวดารต่างกันอยู่บ้าง แต่เพราะเหตุเรื่องเล่าเรื่องเป็น
 ลำดับกันก็เข้ากันได้ คือ ในชั้นแรกพระเจ้าอโศกทรงตั้งกระทรวงธรรมการ
 ให้มีขึ้นในรัฐบาล เป็นเจ้าหน้าที่จัดการสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติตาม
 พระธรรมในพระพุทธศาสนา และโปรดให้จารึกพระราโชวาทแสดง
 พระธรรมจำหลักศิลา ประดิษฐานไว้ตามบ้านเมือง ต่างๆ ในพระราช
 อาณาเขตเป็นอันมาก แห่งใดมีจำนวนคนเลื่อมใส พระพุทธศาสนามากก็
 ทรงอาราธนาพระโมคคัลลบุตร คิณฺโณเถระ ให้เลือกสรรพระเถระซึ่งรอบรู้
 พระธรรมวินัยเป็นคณาจารย์พากันลงไปยังที่แห่งนั้น เพื่อให้บรรพชา
 อุปสมบทแก่พวกชาวเมือง ตั้งสังฆมณฑลประดิษฐานพระพุทธศาสนา

ให้มันคงอยู่ในที่นั้นสืบไป ในหนังสือมหาวงศ์ระบุนามพระมหาเถระที่เป็น
 นายกไปครองนั้น ๑๐ องค์ และว่าได้ประดิษฐานสงฆมณฑล ณ ประเทศ
 ต่าง ๆ ๙ ประเทศ บอกชื่อประเทศไว้ในหนังสือมหาวงศ์ด้วย พวก
 นักปราชญ์โบราณคดีได้เข้าชื่อประเทศที่เรียกในหนังสือมหาวงศ์ด้อยกับ
 แผนที่ได้ความว่าอยู่ในแผ่นดินอินเดีย ๗ ประเทศ นอกอินเดีย ๒ ประเทศ
 แต่ในจารึกของพระเจ้าอโศกหากกล่าวถึงเรื่องสงฆ์คณะสงฆ์ไปยังที่ต่าง ๆ ไม่
 วินิจฉัยเรื่องเพียงเท่าที่หลักฐานดังกล่าวนี้ เห็นว่าพระเจ้าอโศกคงแผ่
 พระพุทธานุญาตไป ใน พระราช อาณาเขตก่อน เมื่อ ทรง ประจักษ์แก่
 พระราชหฤทัย ว่าลักษณะการปกครองด้วยอาศัยพระธรรมตามพระพุทธ
 ศาสนาเป็น หักเป็นประโยชน์และความ สุขแก่บ้านเมืองได้จริง จึง
 แต่งราชทูตให้ไปทูลชักชวนพระเจ้าแผ่นดิน ประเทศอื่นอันมีทางไมตรีให้
 ใช้แบบแผนอย่างเดียวกัน ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกออกนามแต่
 ประเทศต่าง ๆ ที่แต่งทูตไปทางฝ่ายตะวันตกจนถึงยุโรป หาออกนาม
 ประเทศใดทางตะวันออกไม่ แต่ในหนังสือมหาวงศ์มีนามพระมหาเถระที่
 เป็นดังขนายกไปประดิษฐาน พระพุทธานุญาตในประเทศทางตะวันออก ๓
 องค์ คือ พระมหินทร เป็นราชบุรุษ (แต่ในหนังสือทางอินเดียว่าเป็นพระ
 ธนุชา) ของพระเจ้าอโศก ไปยังประเทศลังกาองค์ ๑ พระโสดกับพระ
 อุดระไปยังประเทศสุวรรณภูมิด้วยกัน ๒ องค์ ที่ในหนังสือมหาวงศ์เรียกว่า
 ประเทศสุวรรณภูมินั้น พวกหมอยกอ้างว่าเมืองสะเทิมในรามัญประเทศ แต่
 พวกนักปราชญ์โบราณคดีได้ความว่าประเทศอินโดจีน (คือแผ่นดินที่ต่อ
 กับอินเดียไปจนคอแคบ) ทั้งหมด ไม่เฉพาะแต่เมืองมอญ ขอนม้เค้า
 เมืองอย่างหนึ่งซึ่งดูเหมือนจะมีใครมีใครได้สังเกต คือพระมหาเถระที่เป็น

ข้างฝ่ายเหนือเรียกว่าประเทศโยนก ตั้งเมืองลำคด (เดี๋ยวนี้เรียกว่าเมือง Cabul อยู่ในอัฟกานิสถาน) เป็นราชธานี พวกโยนกเดิมนับถือเทวดาเป็น ตัณณะ ครั้นมาอยู่ปะปนกับชาวอินเดียไม่ช้านานเท่าใดก็เข้ารีตเลื่อมใสถือ พระพุทธศาสนา เป็นมูดที่หนึ่งคือเรื่องมิตินทปญญาแต่งว่าด้วยพระเจ้า มิตินทสันทนากับพระนาคเสนจนทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ พวกโยนกเคยทำเทวรูปบูชามาแต่ก่อน เมื่อมาถือพระพุทธศาสนาไม่ถือ ข้อห้ามเหมือนชาวอินเดียให้ทำพระพุทธรูปขึ้นบูชา ก็มีพระพุทธรูปขึ้นแต่ สมัยพระเจ้ามิตินท (ฝรั่งเรียกว่า Menander) เป็นต้นมา ชาวอินเดียเคย เห็นชอบด้วยเขาอย่างไรไปทำแพร่หลาย จึงนับว่าเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นแต่ ในสมัยโยนกเมื่อราว พ. ศ. ๓๘๐

ครั้นถึงสมัยเมื่อราว พ. ศ. ๕๐๐ มีพวกกุดันะอพยพมาจากทาง ตะวันออก (ที่เป็นแดนประเทศจีนบัดนี้) มาแย่งอำนาจจาก พวกโยนกตั้ง ราชอาณาจักรคันทาราชฐิน ตั้งเมืองบุรุษบุระ (เดี๋ยวนี้เรียกว่าเปซาวาร์) เป็นราชธานี พวกกุดันะเป็นชาวต่างประเทศเหมือนกับพวกโยนก เมื่อ มาอยู่ปะปนกับพวกโยนกและชาวอินเดียก็ถือพุทธศาสนาก็มาเข้ารีตด้วย อีกพวก ๑ ก็ในกุดันะราชวงศ์นั้นมีพระเจ้าแผ่นดินองค์ ๑ ทรงพระนาม ว่ากนิษกะเสวยราชย์เมื่อ พ. ศ. ๖๖๓ มีอำนาจมาก แผ่อำนาจเขตได้ กว้างขวางจนถึงมคธราชฐ์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก แต่งตั้ง พระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเหมือนอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ถึง สมัยพระเจ้ากนิษกะพระภิกษุสงฆ์ พวกเถรวาทและอาจารย์วาทย์ถือลัทธิ แตกต่างห่างกันมากออกไปอีก พวกพระสงฆ์นิกายเถรวาทยังถือหลัก ตั้งต้นวินัยดั้งเดิมให้คงมุงหมายมรรคผลเป็นทางนิพพาน แต่พวกอาจารย์

ว่าความมุ่งหมายเช่นนั้นเห็นแก่ตัว ต่อให้มุ่งหมายเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อจะ
 ได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์เดียวก่อนแล้วจึงเข้าพระนิพพาน พระเจ้า
 กนิษกะ ให้ประชุมสงฆ์ ทั้ง ๒ วาทีปรึกษาหารือ เพื่อจะให้รวม เป็นนิกาย
 เดียวกัน แต่ไม่ปรองดองกันได้ พระเจ้ากนิษกะทรงเลื่อมใสพระสงฆ์ฝ่าย
 นิกายอาจารย์วาทีจึงอาราธนาพระมหาเถระในนิกายนั้น ปรากฏนามว่า
 พระอัสสโฆษ ให้เป็นประธานทำสังคายนา ณ เมือง "กัถมิระ" (เดี๋ยวนี้
 เรียกว่า แคะเมย์) อีกครั้ง ๓ แต่หนังสือสมณพจนานุกรมต่างกันเป็น ๒
 นิกาย พวกหนึ่งเป็นพระโพธิสัตว์เรียกนามนิกายของตนว่า "มหายาน"
 หมายความว่า เป็นยานใหญ่รับขนสัตว์ข้ามดังสัตว์วิหิงสา เรียกพวกเถรวาทเดิม
 ว่า "หินยาน" หมายความว่า เป็นยานเล็ก แต่พวกเถรวาทเรียกพวกตนเอง
 ว่า "สาวกยาน" หมายความว่า ยานของพระอริยสาวก แต่คนโดยมากเรียกว่า
 หินยาน จึงเรียกอย่างนั้นเป็นยุคต่อมาพระไตรปิฎกก็เกิดต่างกันเป็น ๒ ภาษา
 พวกหินยานคงถือพระไตรปิฎกภาษามคธ ซึ่งสังคายนาครั้งพระเจ้าอโศก
 มหาราช แต่พวกมหายานแปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธไปเป็นภาษา
 ดั้งเดิมทุก พระเจ้ากนิษกะก็แต่งตั้งทูตไปเที่ยวตั้งสอนยังนานาประเทศทำนอง
 เดียวกับพระเจ้าอโศก แต่ราชธานีคันธารราชอยู่ทางข้างเหนือ คราวนี้
 พระพุทธศาสดาแผ่ไปทางข้างเหนือจนถึงประเทศจีนในสมัยนั้น

ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากนิษกะ การถือพระพุทธศาสดาจึงแยกกัน
 เป็นลัทธิมหายาน และลัทธิหินยานสืบมา

ราชวงศ์กุสณะเป็นใหญ่ในอินเดียมาจนราว พ.ศ. ๗๐๐ เศษ ครั้น
 ประเทศคันธารราชเสื่อมอำนาจแล้ว พระพุทธศาสดาก็กลับมารุ่งเรือง
 ในสมัยนี้ประเทศ ด้วยมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นพุทธศาสนูปถัมภกอีกหลาย

พระองค์ คือราชวงศ์คุปตปกครองมณฑลระหว่าง พ.ศ. ๘๔๓ จน พ.ศ. ๑๑๙๐ เป็นต้นปีที่คิดปฏิหาร์เรื่องในอินเดีย และเมื่อตอนปลายสมัยนั้น หตวงจีนส่วนเจียงไปอินเดียในระหว่าง พ.ศ. ๑๑๗๑ จน พ.ศ. ๑๑๘๘ เขียนบันทึกไว้ (มอยู่ในหนังสือประวัติส่วนเจียง Life of Hsien Tsiang by S. Beal) ว่าในสมัยนั้นยังมีวัดและพระสงฆ์มาก ทั้งนิกายมหายาน และ นิกายหินยาน และเมื่อไปถึงเมืองลั่วคัง ได้ไปยังพระเชตะวัน ซึ่งอยู่นอกเมืองทางทิศใต้ห่างไปสัก ๕-๖ คีล์ ดังเกิดได้ว่าเดิมเป็นสังฆาราม แต่เวลานั้นหักพังร้างหมดแล้ว ความลือให้เห็นว่าคงแต่ลวงพุทธกาลมา พระเชตะวัน เป็นแต่วัดที่พระสงฆ์อยู่แห่ง ๑ ต่อมาถึงสมัยราชวงศ์ปาละ เมื่อในระหว่าง พ.ศ. ๑๒๙๓ จน พ.ศ. ๒๓๕๓ ก็ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์บำรุง พระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้นอีก แต่หาพบอะไรในสมัยปาละที่ระบุถึงพระเชตะวันไม่ เพราะถึงชนพวกพราหมณ์พนาคำสอนของคนชนแ่งพระพุทธศาสนา ชาวอินเดียที่เคยถือพระพุทธศาสนาไปเข้าวัดถือคำสอนพราหมณ์ แต่อย่างเดียวกัมี ถือทง ๒ คำสอนด้วยกันกัมี คงถือแต่พระพุทธศาสนากัมี แม้ใน พระ พุทธศาสนา กัมี ภิกษุพวกคันถระ เอา ฤทธิ อาถรรพเวท ของพราหมณ์อันเชือวชิรทำให้เกิดดีและร้ายด้วยวิทยาาคมเขาเข้ามาปะปนพระธรรมวินัยอีกนิกาย ๑ เป็นเช่นนั้นมาจนถึง พ. ศ. ๑๕๔๓ เมื่อสุดค่านมหมุตชาวอัฟกานิสถาน ยกพวกถือคำสอนอิสลามเข้ามาคได้อาณาเขตในอินเดีย จึงเริ่มเกิดการ ทำลายล้างพระพุทธศาสนา ๆ จึงเสื่อมทรามาจนหมดไปในอินเดีย

๕) อธิบายเรื่องพระเชตะวันในลังกาทวิป

เมื่อนั้นแต่งหนังสือ "เรื่องประวัติฐานพระสงฆ์ ดยามวงศ์ในลังกาทวิป" ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ตรวจเรื่องพงศาวดารลังกาหลายฉบับ เก็บ

เนื้อความอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาและทางไมตรีในระหว่างอังกฤษกับไทย
ที่ปรากฏมาแต่ก่อนเขียนไว้ในหนังสือเรื่องนั้นแล้ว ในวินิจฉัยนี้ จะกล่าว
แต่เฉพาะเรื่องอันเนื่องด้วยพระเชควัน แต่ถึงกระนั้น ก็คงจะได้เรื่อง
พงศาวดารเมืองดังกล่าวเล็กน้อย เรื่องจึงจะติดต่อกันมาจนถึงพระ-
เชควันเข้ามาในประเทศไทยตามนี้

ในพงศาวดาร ดังกล่าว พระมหินทเถระ ไปประดิษฐาน พระ พุทธ
ศาสนาในลังกาที่ปเมื่อ พ. ศ. ๒๓๖ (เรียกว่าประมาณของอาจารย์วิน
เซนตเค. สมิต ๔๐ ปี) ว่ามีพระภิกษุอนุเถระไปด้วยกันกับพระมหินทเถระ
ระบุไว้ว่า ชื่อ พระอติยะ องค์ ๑ พระอติยะองค์ ๑ พระสัมพละ องค์ ๑
พระภักธาดะ องค์ ๑ ข้อนี้สมดังความเห็นที่ได้กล่าวมาว่าพระซึ่งส่งไปยัง
ประเทศต่าง ๆ เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกนั้นไปแห่งละคณะดังมี มิใช่ไป
แต่พระมหาเถระที่ปรากฏชื่อแต่องค์เดียว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะซึ่งเป็น
พุทธศาสนูปถัมภก ในลังกาที่ปองค์แรก คงแต่พระพุทธศาสนาตามเยี่ยง
อย่างของพระเจ้าอโศก จน พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วทั้งเกาะลังกา
ส่วนพุทธเจดีย์ ก็สร้างเช่นเดียวกัน คือ มีพระสถูปธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระ
บรมธาตุซึ่งพระเจ้าอโศกประทานไป และขอพันธุ์ พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่
เมืองพุทธคยาไปปลูก ณ เมืองอนูราชูปถัมภ์ราชธานี สมมุติเป็นพระบริโภค
เจดีย์ให้ชุมชนในลังกาที่ป ส่วนพระธรรมวินัยนั้นพระโมคคัลลบุตรติสสะเถระ
ก็คงได้ออกคณะดังมีแต่ที่ทรงจำพระไตรปิฎกตามที่ส่งคายนาครั้งที่ ๓ ได้ชน
ปากเจนใจทุกองค์ แต่การสอนพระศาสนาแก่ชาวลังกาตำบากกว่าใน
มณฑลประเทศ เพราะพระไตรปิฎกที่คณะดังมีทรงจำมาเป็นภาษามคธ
ซึ่งชาวลังกาไม่รู้กันโดยมาก วิชชื่อนั้นกัน เพื่อให้เห็นคุณ ของพระ

พุทธศาสดาองค์องค์ด้วยภาษาดังหฟ คอเมื่อผู้ใดศรัทธาถึงออกบวช
จึงเริ่มต้นให้ท่องจำพระไตรปิฎกภาษามคร ถึงอย่างนั้นก็ดำริว่าประโยชน์
ด้วยมีพระดังกาดำมารททรงจำพระไตรปิฎกได้มากองค์ จนพระมหินท
เถระดำมารททำดังคายนาด้วยกันกับพระสงฆ์ชาวลังกาได้ (คือสวดพระไตร
ปิฎกภาษามครที่จำได้พร้อมกัน) ณ กรุงอนูราชูราชธานี นับเป็นดังคายนา
ครั้งที่ ๑ ในลังกา แต่ต่อมาเมื่อล่วงรัชกาลพระเจ้าเทวานัมปิยสีดะ และ
สิ้นพระมหินทเถระไปแล้ว เมืองลังกา เกิดยุคนั้นเดียวบ้านเมือง แยกพวก
ทมิฬพิจาติฐิซึ่งข้ามมาจากอินเดีย พวกทมิฬครองเมืองดังกล่าวยูนาน
เชอด้วยพระเจ้าแผ่นดินลังกาจึงรวบรวมรวบรวบพวกทมิฬที่เอาพระนคร
คืนได้ เป็นเช่นนั้นมาหลายคราว สมัยใดพระเจ้าแผ่นดินเป็นชาวลังกาฟัน
พระพุทศาคาณจน ถึงสมัยพวกทมิฬปกครองพระพุทศาคาณก็เลื่อมลง
เป็นดังนี้มาหลายร้อยปี แต่ชาวลังกายังนับถือพระพุทศาคาณตามถัทธิ
หินยานที่พระมหินทเถระสอนไว้

ถึง พ. ศ. ๑๕๒ เมื่อเกิดดัทธิมหายานขึ้นในคันธารราชูแล้วได้
๘๐ ปี มีคณะสงฆ์ชาวอินเดียลงไปสอนดัทธิมหายาน (ในพงศาวดารลังกา
เรียกว่า "เวตุลยาน") ที่เมืองลังกา เวदानั้นพระสงฆ์ในลังกาแยกกันเป็น ๒
คณะ คณะ ๑ เรียกว่า "คณะมหาวิหาร" ด้วยอยู่วัดเดิมซึ่งพระเจ้าเทวา
นมปิยสีดะสร้างถวายพระมหินทเถระ (ความบ่งว่าเป็นพระสงฆ์พวกที่อยู่
ในราชธานี) อีกคณะ ๑ เรียกว่า "คณะอภัยคีรีวิหาร" เพราะเกิดขึ้นครั้ง
พระเจ้าวัฏฏคามณเดียพระนครแก่พวกทมิฬเมื่อราว พ. ศ. ๔๓๐ หันภัยไป
เที่ยวหลบอยู่ตามหัวเมืองในมณฑลระดับประเทศกลางเกาะลังกา ได้อาศัย
พระภิกษุสงฆ์ในท้องถิ่นช่วยซ่อนเร้นและอุปการะด้วยประการต่าง ๆ อยู่

ถึง ๑๔ ปีจึงสามารถรวบรวมรวมนักปดถัดมาที่เขาเมืองอนนราฐราชธานีคั่นจาก
 พวกทมิฬได้ เมื่อพระเจ้าอัญญคามณีนชนะข้าศึกแล้ว ทรงว่าดักถึงคุณของ
 พระสงฆ์ตามหัวเมืองที่ได้อุปการะมาแต่หนหลัง จึงพระราชทานที่ถัดปนา
 และข้าพระแก่บรรดาวัดที่ได้ทำคุณ แก่พระองค์ และ ทรงสถาปนา พระ
 มหาทิศเถระซึ่งเป็นคณาจารย์ ของพระสงฆ์พวกนั้น ให้เป็นที่ ตั้งขปนิายก
 (ตั้งฆราวาส) มาอยู่ในราชธานี แต่พวกพระสงฆ์คณะมหาวีหารวังเกียจ
 วัตรปฏิบัติของพวกภิกษุสงฆ์ พระมหาทิศเถระ (ความบังว่าเพราะเป็น
 พระสงฆ์ชาวบ้านนอกซึ่งประพฤติพระธรรมวินัยผิดไปต่าง ๆ) ไม่ยอมร่วม
 ตั้งฆกรรม พระเจ้าอัญญคามณีนจึงสร้างวัดขึ้นใหม่อีกวัด ๑ เรียกชื่อว่าวัด
 "อภัยคีรีวิหาร" ถวายเป็นที่สถิตยของพระมหาทิศเถระกับพวกภิกษุคำณ
 ศิษย์ซึ่งตามมาอยู่ด้วย พระสงฆ์ในเมืองอนนราฐบุรีจึงแยกกันเป็น ๒ คณะ
 แคนมา แต่ถือตติหิ หินยานอย่างทีพระมหินทเถระได้มาประดิษฐานไว้
 ด้วยกันทั้ง ๒ คณะ ผิดกันแต่ด้วยวัตรปฏิบัติ พระสงฆ์คณะอภัยคีรีวิหารไม่
 เกรงครัดเหมือนพระสงฆ์คณะมหาวีหาร เป็นเช่นนั้นต่อมา ๓๑๒ ปี ถึงรัช
 กาดพระเจ้าโฆหารคิศจึงมีพวกมหายานลงมาสอนถึงลังกาทอปี เมื่อ พ.ศ.
 ๗๕๒ ดังกล่าวมาแล้วมีพระสงฆ์คณะอภัยคีรีวิหารบางเหล่ารับถัทธิมหายาน
 ไปประพฤติ พวกพระสงฆ์คณะมหาวีหารกับเสนาอำมาตย์โดยมากเห็นว่า
 ถัทธิมหายานเป็นมิจนาคิฐี ความทราบถึงพระเจ้าโฆหารคิศจึงตรัสตั้งให้
 เนรเทศ พระสงฆ์ ถัทธิถัทธิมหายาน ทั้งที่เป็นชาว อินเดีย และ เป็นชาวลังกา
 ออกไปเสียจาก พระราชอาณาเขต พวกนั้นก็พากันไปตั้งอยู่ที่เมืองทวง
 ปดาญแหลมอินเดีย ต่อมาอีก ๑๗ ปี ถึงรัชกาลพระเจ้าโคธราชัยพวกมหายาน
 ข้ามไปสอนที่เมืองลังกาและมีพระสงฆ์คณะอภัยคีรีวิหารเดือมได้อีก แต่

๒๕๕ ครองนมพระสงฆ์คณะอภัยคีรีวิหารพวก ๑ อันพระอุบลสิริยติศเป็นหัวหน้า
 เลื่อมใสดลัทธิมหายานแต่บางอย่าง (ที่ว่าแต่บางอย่างนี้ น่าสันนิษฐานว่า
 คือ ทำพระพุทธรูปชนบทเป็นข้อสำคัญอยู่ในนั้นด้วย) แต่เกรงว่าจะถูก
 เนรเทศไปกับพวกมหายานเหมือนหนหลัง จึงชวนกันแยกออกจากอภัยคีรี
 วิหารไปอยู่ ทอดชื่อว่า "ทกุกุคิวิหาร" ถิ่นวัดปฏิบัติ ของดลัทธิมหายาน
 กับหินยาน ระคนปนกัน ต่อมาพระสงฆ์พวกนี้ มีพระมหาเถระองค์ ๑ ชื่อ
 "สาคร" ทรงวัดปฏิบัติของพวกพระสงฆ์วัดทกุกุคิวิหาร ขึ้นเป็นลัทธิหนึ่ง
 ต่างหาก เมื่อ พ. ศ. ๑๘๕๕ เรียกว่าลัทธิ "สาคร" ในสมัยนั้นมีชาวลังกาคน ๑
 ชื่อ กาวิดะ เคยเป็นครูพระเจ้ามหาเสนตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ชำไปบวช
 ในอินเดียเป็นภิกษุมหายานได้นามฉายาว่า "สังฆมิตฺต" รู้ว่าพระเจ้ามหาเสน
 ได้ครองราชสมบัติก็ข้ามกบฏไปลังกา และได้เป็นพระราชาครูของพระเจ้า
 มหาเสน แนะนำให้ทรงเลื่อมใสในดลัทธิมหายาน และเบียดเบียนพระสงฆ์
 ฝ่ายหินยานด้วยประการต่างๆ จนถึงวัดมหาวิหารร้าง แต่ชาวลังกาโดย
 มาก ยังนับถือทางฝ่าย ลัทธิหินยาน พวกนี้โกรธว่า พระเจ้ามหาเสน เป็น
 มิฉันทิฐิ จะเกิดเป็นชบถชน พระสังฆมิตฺตก็ถูกฆ่าตาย พระเจ้ามหาเสน
 รู้ดีว่าพระองค์จะได้กระทำผิด จึงให้เนรเทศพวกมหายานเสียอีกครั้ง ๑
 แต่เวลานั้น พระสงฆ์ คณะมหาวิหาร เพิ่งจะ กลับมาอยู่ที่เดิม ยังไม่มีพระ
 มหาเถระผู้ใหญ่ พระเจ้ามหาเสน จึงทรงตั้ง พระติศเถระ ผู้เป็นหัวหน้าพระ
 สงฆ์สาครนิกายเป็นที่สังฆนายก แล้วสร้างวัดขึ้นใหม่ให้เป็นที่สถิตย์ใน
 ราชธานี ชื่อนามว่า "วัดเชตวัน"

วัดเชตวัน ซึ่งพระเจ้ามหาเสน สร้างในลังกาทั่วไป เป็นวัดแรก ที่
 ปรากฏว่าเขาชื่อ "พระเชตวัน" อันเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ ณ

เมืองสาวัตถีมาใช้เป็นชื่อวัด คิดดูว่าจะเป็นเพราะเหตุใด พระเจ้ามหาเสน
 จังคงชื่อว่า "วัดเชตวัน" เห็นมีเค้าเงื่อนอยู่ ด้วยในสมัยนั้น มีพระพุทธรูป
 และพระสังฆิกายมหายานเกิดขึ้นทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือเกือบ ๑๐๐ ปี
 แล้ว และปรากฏในเรื่องพงศาวดารดังกล่าวว่า พวกมหายานเริ่มดังมาตั้งแต่
 ถึงดังกล่าว แต่พวกชาวลังกาโดยมากยังคงเดิมได้ลัทธิหินยาน จับได้พวก
 มหายานไปเสียจากบ้านเมืองหลายครั้ง แต่มีพระสังฆพวกสาครณะนับถือทั้ง
 ศักติมหายานและหินยานระคนปนกัน ข้อที่ว่าระคนปนกันนั้นจะเป็นอย่างไร
 คิดดูเห็นว่า น่าจะเป็นด้วยพระสังฆมหายาน นำคติทำพระพุทธรูปชนบุชชา
 ลงมาแต่ข้างเหนือพวกกลัลลลัทธิหินยานเห็นว่าเป็นการละเมิดประเพณีเดิมที่
 ถือว่าไม่ควรทำพระพุทธรูป แต่มีพระสังฆพวกหนึ่ง ซึ่งพระอุลลัสสิยติศเป็น
 หัวหน้า ได้มีใบบูชาพระพุทธรูปเช่นพวกมหายาน แต่คงถือพระธรรมวินัย
 ตามลัทธิหินยาน อยู่อย่างเดิม จึงว่ากลัลลัทธิทั้ง ๒ นิกายระคนปนกันเป็น
 เหตุให้เกิดเป็น คณะสาครณะชนต่างหาก เมื่อพระเจ้ามหาเสนตั้งพระมหา
 ติศเถระซึ่งเป็นเจ้าคณะสังฆสาครณะเป็นสังฆนายก พระติศเถระคงทูลแนะนำ
 ให้ทรงสร้างพระพุทธรูปชนบุชชาเป็นอุเทสิกเจดีย์ แทนสร้างพระสถูปบรรจุ
 พระธาตุที่หาได้จากหาดทรายชายทะเล แต่ความคิดนั้นผิดความนิยมของ
 พวกพระสังฆคณะมหาวิหาร พระเจ้ามหาเสน จึงสร้างวัดถวายใหม่ตาม
 อย่างพระเจ้าอโฏกคามณัสร้างวัดอภัยคีรีวิหารแต่ปางก่อน ที่ให้ชื่อว่า "วัด
 เชตวัน" นั้น น่าจะเป็นวัดแรกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นประธานแทน
 พระองค์พระพุทธรเจ้า จึงเขาชื่ออารามที่ประทับของพระพุทธรองค์ ณ เมือง
 สาวัตถี ซึ่งนับถือกันว่าสำคัญกว่าที่ประทับแห่งอื่นมาช้านานเป็นนามวัด
 คิดไม่เห็นว่าจะเป็นเพราะเหตุอย่างอื่น แต่นั้นพระสังฆลังกาก็แยกกันเป็น

๓ คณะ เรียกว่า มหาวิหาร คณะ ๓ อภัยคีรีวิหาร คณะ ๓ และเสถวัน
 วิหาร คณะ ๓ ค่อมายอมรับประเพณีทำพระพุทธรูปบูชาด้วยกันทั้ง
 ๓ คณะ จึงมีพระพุทธรูปแพร่หลายในลังกาดังมาเหมือนกันที่ ในอินเดีย

ได้กล่าวมาแล้วว่า ประเทศลังกาไม่มี เวลา ที่ จะเป็น ดันติษฐ์อยู่
 ช้านาน มีเกิดลำบากด้วยศัตรูภายนอกมาเข้าก็เกิดจลาจลด้วยพวกราชวงศ์
 ถึงการบงกชแย่งชิงราชสมบัติกันและกัน ถึงสมณทศจึงระงับระงาย เพราะ
 เหตุนี้ และวัดปฏิบัติของภิกษุซึ่งก็เสื่อมทรามลงเป็นลำดับมา จนถึง
 พ.ศ. ๑๖๑๕ พระเจ้าวิชัยพาหุศิริซึ่งมีพระนามเดิมว่า พุกามได้เมืองลังกา
 ขึ้นมาเป็นราชอาณาเขต ทรงปรารภจะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้คืนดีอย่างเดิม
 ได้ความปรากฏแก่พระ หฤทัยว่าใน ลังกา ทั่วปไม่ มีพระ สังฆ ซึ่งทรง ภิกษุ
 ภาวะโดยบริสุทธิ์ หรือถ้าว่าอภยหนึ่ง คือผู้ตั้งคำสั่งนาวงศ์ซึ่งสืบมา
 แต่พระมหินทเถระเดียแล้ว จึงให้มาขอตั้งนิคมมณู ที่เมือง พุกาม
 ประเทศพม่าไปให้อุปถัมภ์บวชชาวลังกา ด้วยถือว่าพระสังฆนิคมมณู
 ตั้งคำสั่งนาวงศ์ในสุวรรณภูมิคราวเดียวกัน และเป็นคำสั่งนาวงศ์เดียวกัน
 กับพระมหินทที่ไปยังลังกาทั่วไป พระเจ้าอนุกรมหาราชซึ่งครองประเทศ
 พม่าและมอญรวมกันในสมัยนั้น จึงจัดพระสังฆเป็นคณะแรกตั้งไปเมือง
 ลังกา ๒๐ รูป ไปให้อุปถัมภ์บวชชาวลังกาตั้งเป็นสังฆมณฑลขึ้นใหม่แล้ว
 พระเจ้าวิชัยพาหุศิริ ซึ่งมิใช่กษัตริย์ให้ตั้งพระ ลังกา เก้าเถระ หมด แต่ นั้น
 พระสังฆในลังกาก็ตั้งเป็นคณะเดียวกันสืบมา

ถึง พ.ศ. ๑๖๔๖ (ภายหลัง พระสังฆเมือง พุกามไปกลับตั้ง
 คำสั่งนาวงศ์ได้ ๒๗ ปี) เกิดมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นมหाराชของประเทศลังกา
 ทรงพระนามว่าพระเจ้าปรักรมพาหุ สามารถปราบปรามศัตรูได้ลังกา

ท่ว^๕ปท^๕หมด กับเมืองทมิฬในอินเดียข้างตอนใต้ไว้ในราชอาณาจักรเขต เมื่อ
 ปรามปรามศัตรูราบคาบแล้ว พระเจ้าปรักรมพาหุก็ทรงทำนุบำรุงพระ-
 พุทธศาสนา ให้ชำระหนี้ต่อพระไตรปิฎกซึ่งนับว่าเป็นสังคายนาอีกครั้ง ๓
 (พระไตรปิฎกที่ใช้เป็นหลักพระพุทธศาสนาอยู่ในเมืองพม่า มอญ ไทย
 บดินฉวนเป็นต้น) พระไตรปิฎก ซึ่งชำระเมื่อครั้ง พระเจ้าปรักรมพาหุได
 มาจากลังกาด้วยกันท^๕น^๕) นอกจากชำระพระไตรปิฎกพระเจ้าปรักรม
 พาหุเอาเป็นพระพุทธรูปให้ พระสังฆเดาเรียนและรักษา พระธรรมวินัย
 เคร่งครัดเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น พระพุทธศาสนาก็กดดันรุ่งเรืองขึ้นใน
 ดังกาท่วปจนเลื่องลือไปถึงนานาประเทศ เฉพาะในเวลาที่มีก^๕นา^๕ท^๕ริ
 ดังพระพุทธศาสนาเสื่อมลงไปอินเดีย พวกพม่า มอญ ไทย จึงหันไปนิยม
 ด้^๕ท^๕ิพระพุทธศาสนาในดังกาท่วปจึงพากันออกไปศึกษาพระธรรมวินัยและ
 บวชเป็นพระภิกษุถึงก^๕าว^๕ศ^๕ก^๕ด^๕มาตั้งถือนในบ้านเมืองของตน บางก็พา
 พระสังฆ^๕ก^๕าเข้ามาเป็นครูบาอาจารย์ จำเนียรกาลนานมา พระสังฆ^๕ใน
 เมืองพม่า มอญไทย ก็รับด้^๕ท^๕ิ^๕บวชเป็นสังก^๕าว^๕ศ^๕ และถือคติตามนิยมของ
 พระดังก^๕า^๕ด^๕้วยกันทุกประเทศ

๑) อธิบายว่าตัววัดเชตุพนในประเทศไทย

วัดโบราณที่เรียกชื่อว่า "เชตวัน" หรือ "เชตุพน" มีในประ
 เทศสยามนหลายวัด และสร้างเป็นพระอารามหลวงแทบทุกแห่ง ในมณฑล
 พายัพวัดเชตวันในเมืองนครลำปางวัด ๑ เชื่อว่าที่เมืองเชียงใหม่ก็มีแต่
 ฉ^๕น^๕จำ^๕ไ^๕ได้ ที่เมืองสุโขทัยก็มีวัดพระเชตุพนวัด ๑ อยู่ห่างกำแพงเมืองทาง
 ท^๕มี^๕อน^๕จะมีพระเจดีย์ออก ๒ องค์ อยู่ข้างประตูหน้าวัดถึงเอาศิลาแท่ง

เป็นวัดที่สร้างเมื่อไทยกำลังนับถือพุทธศาสนาอย่างคั่งคร้น แต่ทว่าพระนครศรี-
อยุธยาไม่ปรากฏว่ามีวัดพระเชตุพน ฉะนั้นได้ให้พระยาโบราณพยายามค้น
หากก็ไม่พบ ถ้าไม่มีในพระนครศรีอยุธยาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ก็เห็นจะเข้านามวัดพระเชตุพนที่เมืองสุโขทัยมาชานานวัดเชตุพน
เดี๋ยวนี้

๘) อธิบายเรื่องสร้างวัดชัยวัฒนาราม

ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ตอน รัชกาล พระเจ้า ปราด้าททอง
ผู้แต่งไม่รู้เรื่องสำคัญทั้งเดียอย่างหนึ่ง เขาแต่รายการอันเป็นพดความมา
กล่าว เช่นว่าโปรดให้ช่างออกไปถ่ายแบบอย่างพระนครหลวงและปราด้าท
กรุงกัมพูชาประเทศเข้ามาให้ช่างทำพระ ราชวงศ์ประทับรับัน ตำบลริมวัด
เทพจันทร์ ดำหรับเดด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปที่เมืองมณฑล เป็นต้น เรื่อง
สำคัญนั้นฉันไปพบ ในหนังสือฝรั่งแต่งแต่จะเรียกชื่อว่าเรื่องอะไรฉันลืมไป
เสียแล้ว ว่ากรุง กัมพูชาเคยเป็น ประเทศ ราชชน กับไทยมา แต่รัชกาล
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จนตลอดรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช แต่
เมื่อถึงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมกิตติวงศ์แห่งเมืองเบ็นอัสระ กองทัพไทย
ยกไปตีทัพพ่ายแพ้ เขมรกลับมา ครั้นถึง รัชกาล พระเจ้าปราด้าททองให้
กองทัพไทยยกไปอีก คราวนั้นเขมรยอมแพ้ได้เมืองเขมรกลับมาเป็นเมือง
เช่นอย่างแต่ก่อน เรื่องนี้เป็นเหตุให้พระเจ้าปราด้าททอง ถือพระองค์ว่า
เป็นพระเจ้าราชาธิราช ให้ไปถ่ายแบบโบราณวัตถุสถานที่เมืองเขมรเข้า
มาสร้างเจดีย์พระเกียรติยศหลายอย่าง ว่าแต่ฉันจำได้ในเวลานี้

๑) ถ่ายแบบปรางค์หินคน ที่ประเทศเขมรของเมืองดังกล่าว
พระนามว่าพระเจ้าปรักรมพาหุ สามารถปราบปรามศัตรูได้ดังกา

๒) ถ่ายแบบพลับพลาตั้งที่หน้าพระราชวัง เมืองนครมาดร้า
ปราสาท เดิมให้ชื่อว่า "ศรีโยธิน" ตามชื่อเมืองเขมร แล้วเปลี่ยนเป็น
"จักรวรรดิไพชนันท์" คำจักรวรรดิเดิมพระยศ คำไพชนันท์ มาแต่ปราสาท
บายน

๓) ถ่ายแบบปราสาทพิฆานอากาศที่ในพระราชวัง หรือถ้า
มีฉนวนปราสาทบาปวนมาดร้าพระนครหลวง ใช้ชื่อภาษาไทยว่า
นครหลวงตรงกับนครม

๔) วัดชัยวัฒนารามนี้ แต่ก่อนมาเราเข้าใจกันว่าเอาแผนผัง
พระเมรุกลางเมืองมาดร้า ถึงมีผู้ปรารภกันว่าในผังเอาแบบพระเม
มาดร้าวัด ต่อมาพิจารณาเมื่อได้ไปเห็นปราสาทหินที่เมืองเขมร แล้วจึง
คิดเห็นว่าจะใจจะจำต้องนครวัดก็ให้ชื่อว่า "ชัยวัฒนาราม" นัน
ก็หมายความว่าชัยได้เมืองเขมรนั่นเอง

วัดชัยวัฒนารามนั้นฉันได้เคยเห็นถนัด เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้า
หลวงทอดพระเนตรครั้ง ๑ พระยาโบราณเขาทางหมคจคตอดวัดและ
ได้ไปดูโดยดำพังตนเองในเวดามือถางเคียนอยู่ครั้ง ๑ ถึงดำคัญของ
วัดชัยวัฒนารามมี ๓ แห่ง คือ

๑) ปรางค์ พระมหาธาตุ มีพระระเบียง ด้อม รอบ ตามมุม
พระระเบียงมียอดปรางค์ ถึง ๓

๒) ค่อยบริเวณพระ ระ เบียง ออกมา ข้างหน้า มีพระวิหาร หลวง
หลัง ๓

๓) ค่อยบริเวณพระวิหาร หลวงออกมา มีพระอุโบสถ หลัง ๓
ดูเหมือนจะมีพระเจดีย์อีก ๒ องค์ อยู่ ๒ ข้างด้านหน้าพระอุโบสถด้วย

แต่นักคิดถึงพึงเข้าไปถึงหน้าพระอุโบสถแล้ว เห็นแต่ทรางของหักพังลงไปอยู่ในน้ำ

ที่บ้านแพนกกงูหมายเก่าตอนลักษณะมรดกกว่าพระเจ้าปราสาททอง บำเพ็ญพระราชกุศลสถาปนา พระมหาวิหาร และพระเชตุพน และพระมหาธาตุ" ก็เป็น ๓ ดังตรงจำนวนดังคำกึ่งที่มอญในวัดนั้น เป็นแต่เรียกพระอุโบสถว่าพระเชตุพน จะเป็นเพราะเหตุใดชั้นนี้ได้แต่คิดสันนิษฐาน เห็นเค้าเงื่อนว่าอาจจะเป็นด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๓ อย่างที่กล่าวต่อไปนี้ คือ

๑) อาจจะเป็นแต่ถ้อยคำของลักษณะผู้แต่งบ้านแพนกกงูหมายนั้น เรียกพระอุโบสถว่าพระเชตุพนให้พิเศษกว่าเรียกพระอุโบสถ การที่เอาลักษณะผู้แต่งบ้านแพนกกเรียกชื่อแปลกให้แปลกกว่าสามัญอย่างนี้ มีในกฎหมายหลายแห่ง ถ้าดังเกิดคุณพระนามพระเจ้าแผ่นดินหรือชื่อปราสาทซึ่งอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินได้ตั้งประทับในเวลาดำรงไว้ให้ตั้ง กฎหมายก็เห็นจะได้ว่าใช้ สร้อยต่าง ๆ อันมิใช่ มัจฉา และชื่อ ปราสาท ที่ไม่มี มัจฉา ปราสาท ชื่อเช่นนั้นหลายแห่ง

๒) อาจจะมีพระพุทธรูปเป็นของโปรดตั้งเป็นพระประธานที่ในโบสถ์ พระเจ้าปราสาททองจึงดำรัสสั่งให้เรียกว่าพระเชตุพน

๓) ที่ตรงสร้างวัดชัยวัฒนาราม ในหนังสือพระราชพงศาวดาร (ฉบับพระราชหัตถเลขา) ว่าเดิมเป็นบ้านของพระชนนี แต่ฉันเห็นพ้องกับพระยาโบราณว่าคงเป็น ที่บ้านของพระเจ้าปราสาททอง เมื่อยังเป็นขุนนาง เมื่อพระเจ้าปราสาททองได้เสวยราชย์จึงทรงอุทิศที่จวนเดิมเป็นพุทธบูชาให้สร้างวัด และได้ตั้งมือสร้าง มาแต่แรก ด้วยราชย์ อาจจะ

ทรงเจตนาจะให้เรียกวัดพระเชตุพน เพราะเป็นชื่อวัดใหญ่อันยังไม่มีที่
กรุงศรีอยุธยาเหมือนที่กรุงสุโขทัย แต่แบบอย่างที่จะสร้างคิดได้อย่าง
มาเปลี่ยนแปลงเมื่อได้เมืองเขมร ให้สร้างพระมหาธาตุเป็นปราสาท และ
เปลี่ยนนามวัดเป็นวัดชัยวัฒนารามเพื่อเฉลิมพระเกียรติจึงให้เอาชื่อพระ-
เชตุพนไปใช้เรียกพระอุโบสถ

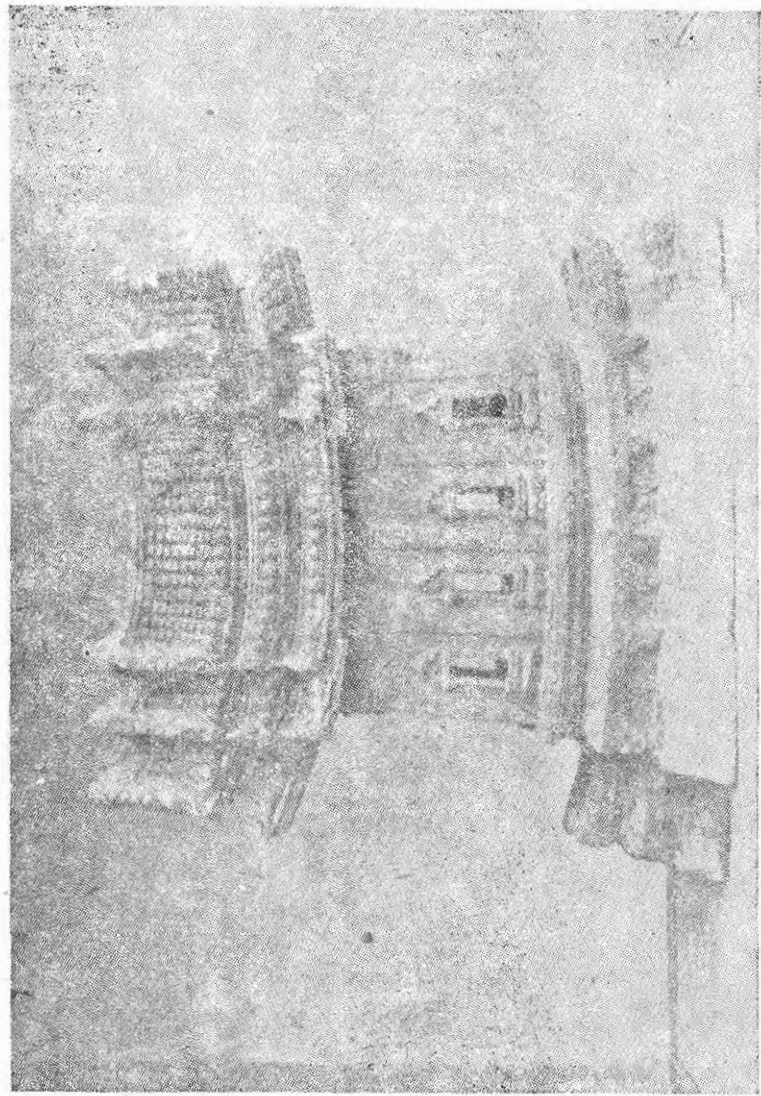
ที่ความานเป็นการเตาทองนั้น เชอโตเป็นแน่อย่างเดียวแต่ว่าพระ-
เชตุพน ต้องเป็นสถานที่มีพระพุทธรูป สถานที่ไม่มีพระพุทธรูป เช่น
พระสถูป หรือ พระปรางค์ก่อกำลาคี จะเรียกว่าพระเชตุพนไม่ได้
และไม่ มี ที่เรียกเป็นชื่อวัดก็เพราะเหตุที่มีพระพุทธรูปเป็นประธาน หรือ
ที่พม่าเรียกชื่อราชมณเฑียรองค์ ว่าเชตวัน ก็เพราะเป็นที่ไว้พระพุทธรูป
ไว้แต่เท่านั้น ถ้าว่าตามนิคัยพระพุทธรูปต้องเป็นรูปพระโคตมบรมศาสดา
ด้วยจึงสมควรชื่อว่าพระเชตุพน ถ้ารูปพระพุทธรูเจ้าองค์อื่นคงเรียกชื่อนั้น
เช่นว่าวัดพุทไธศวรรย์ จึงหมายความว่าเป็นที่ประทับของพระพุทธรูเจ้า
เป็นตำแหน่ง นิคิดเห็นดังนี้.

พระเชตพน

พระนิพนธ์

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

ภาพจิเนผาพระเชตะวันจำลองได้จากปทุมธานี เวลันอยู่ทศยามสมาคม

อาคารชนิดใดที่เรียกว่าพระเชตุวัน

วันหนึ่งนานมาแล้ว เพื่อนชาวต่างประเทศคนหนึ่งถามข้าพเจ้าว่า อาคารชนิดใดที่เรียกว่าพระเชตุวัน หรือเชตุพน ขณะนั้นข้าพเจ้าไม่เคยพบคำนี้เคยเห็นนอกจากที่เป็นวิถีดำนานานาม เช่นชื่อของวัดโพธิ์ที่เรียกว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ข้าพเจ้าจึงได้ถามเขาว่าเขาพบคำนี้ที่ไหน เขาตอบทันทีว่า ข้าพเจ้าจะไปค้นดูก็พบความดังนี้

ศักราช ๒๓๕๕ ศุกระดังงัดพระเชษฐมาศศุกระบั๊กเขเอภาที่มิดัดถัยคุรวาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรวุธิศวรบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงศัพทราชธรรมอนันต์ดมภาราติเรกเชกอุคมบรมพุทธานุกรจุลจักรพรรดิศรธรรมฤทธราชาธิราชบรมบพิตร เสด็จสถิตยในพระที่นั่งพระพลับพลาทอง โดยอุตราภิมุขพระมหาวีหารพระไชยวัชชนาราม บำเพ็ญพระราชกุศลสถาปนาพระมหาวีหาร แดพระเชตุพน และพระมหาธาตุ ไว้ให้รุ่งเรืองในวรพระพุทธศาสนาไปเมื่อหน้าตรามเท่าถึงห้าพันพระวธา ๖๓๖

จากประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ เล่ม ๒
ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

พระราชปราชญ์กฎหมายลักษณะมรดกอนัน มีข้อความที่น่าสนใจอยู่หลายข้อ ดังจะได้ยกขึ้นกล่าวต่อไป

ปัญหาแรกก็คือว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่กล่าวถึงนั้นคือใคร ในพระราชพงศาวดารมีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวที่ขานพระนามว่า "พระ

เอกาทศรต" คือพระองค์ที่เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนเรศวรและได้ทรง
 ราชย์ตั้งแต่ปีมะเถิง จุติศักราช ๙๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘ และ ค.ศ. ๑๖๐๕)
 จนถึงปีวอก จุติศักราช ๙๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓ ค.ศ. ๑๖๒๐) ตามที่สมเด็จพระ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงคำนวณไว้ในประชุมพงศาวดารเล่มที่ ๕
 (หน้า ๗๐) แต่พระราชพงศาวดารก็กล่าวไว้เหมือนกันว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 ที่ทรงสร้างวัดชัยวัฒนารามนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งด้วย
 ราชย์ตั้งแต่ปีมะเมียจุติศักราช ๙๘๒ (พ.ศ. ๒๓๗๓) ถึงปีมะแมจุติศักราช
 ๑๐๓๗ (พ.ศ. ๒๔๔๘) พงศาวดารที่กล่าวถึงการสร้างวัดนี้ไม่กล่าวถึงฉบับ
 เดียวว่าเริ่มสร้างหรือสร้างเสร็จปีใดหรือได้ฉลองปีใดที่เรียกว่าพระเอกา
 ทศรตนั้นเชื่อว่ามีผิด เพราะปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินรุ่นนี้หลายพระองค์
 พระนามว่าเอกาทศรต หากไม่ปรากฏในพงศาวดาร และไม่ปรากฏใน
 เอกสารอื่น ๆ เช่นสัญญาทางพระราชไมตรีว่าดากับนานาประเทศซึ่งยังคงมี
 คำนับอยู่ในนานาประเทศเช่นเดนมาร์ก เรื่องศักราชนั้นศักราช ๒๓๕๕ นี้
 ไม่ใช่พุทธศักราชหรือมหาศักราชหรือจุติศักราช แต่เราเรียกกันว่าศักราช
 กฎหมายโดยไม่มีหลักเกณฑ์ดัดแปลงอันใด ข้าพเจ้าได้ทำใจไว้แล้วว่า
 จะไม่เอาใจได้ในคำว่า " ศักราชกฎหมาย " แต่สำหรับรายนรู้ดังกว่ายังมี
 ทางตอบได้บ้าง กฎหมายเหล่านี้เป็นของที่รักษาไว้ได้โดยไม่สู้บริบูรณ์นัก
 จากสมัย กรุงศรีอยุธยาได้คัดลอกกันมาหลายทบ หลายต่อ จนพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงว่าคาญ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมการ
 ษณคณะหนึ่งให้ชำระให้ตั้งเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่เรื่องศักราชนั้นคงจะ
 เหลือที่จะตอบได้จึงได้ลงไว้ถูกกัม เตะเถื่อนกัม เผียรายนเถื่อนเถื่อน
 เคะระหัดหนอยหนงทมเหตการณ์ ทรงฉลองวัดชัยวัฒนาราม จึงดำมารถ

ทำให้วงแห่งการเคาแควลงไปใต้ถุนนี้ ข้าพเจ้าเคยตอบบีแห่งพระราช
 ปรารภกฎหมายเช่นนี้มาหลายราย ดังเหตุว่าเคยมีบ่อยครั้งที่เมื่อจำนวน
 เลขไม่มีทางตอบแล้ว บัณฑิตก็ช่วยเราได้ ฉะนั้นจึงจะขอตอบด้วย
 วิสัยบัณฑิตกฎหมายดังไว้ว่าบัณฑิต เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันพฤหัสบดี
 เราพึ่งตอบว่า รัชกาลพระเจ้าปราสาททองมีบัณฑิตไบบ้าง ก็ได้ความว่า
 มีบัณฑิต พ.ศ. ๒๓๗๘ (ปีที่ ๕ ในรัชกาล) กับบัณฑิต พ.ศ. ๒๓๘๐ (ปีที่ ๓๗ ใน
 รัชกาล) เราได้ความจากพงศาวดารว่าพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างวัด
 นี้ในตอนต้นแห่งรัชกาล ฉะนั้นน่าจะได้นัดทองในราวบัณฑิต พ.ศ. ๒๓๗๘ ได้

คำว่าเขตพินเป็นคำเดียวกับเขตวัน ในสมัยพระพุทธเจ้ายังมี
 พระชนม์อยู่เขตวันเป็นชื่อของสวนที่ต่างศักดิ์ อันเป็นที่ประทับของพระองค์
 ท่าน ต่อมาทางลังกาเขานามนี้ มาใช้เป็นนาม ของวัดแห่งหนึ่ง ในกรุง
 อหุราปุระ ดุริยทัตถ์มีวัดพระเขตพิน แต่อยู่ชยายังไม่ได้ยินว่ามี มาถึงกรุง
 รัตนโกสินทร์นี้ก็มีวัดพระเขตพินอีก แต่นามที่เป็นปัญหานี้เป็นคำสำหรับ
 เรียกอาคารประเภทหนึ่งไม่ใช่วัดมานานาน

คราวนี้มาถึงตอนสำคัญๆของเรื่อง พระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง
 อะไรไว้ในคราวนั้น พระราชปรารภกฎหมายนี้กล่าวว่า ทรง"สถาปนาพระ
 มหาวิหาร แดพระเขตพินแดพระมหาธาตุ" ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับ
 พระราชหัตถ์เลขาว่า "ให้สถาปนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์มพระระเบียงรอบ
 และมุมพระระเบียงนั้นกระทำเป็นเมรุทิศเมรุรายอันรจนา และกอบปรัดด้วยพระ
 อุโบสถพระวิหารการเปรียญและสร้างกุฎิถวายพระสงฆ์เป็นอันมาก" พง
 ศาวดารฉบับเดิมเจกกรมพระยาปรมาธิบดี ก็เช่น โดมตามฉบับพระราชหัตถ์
 เลขา เมื่อเทียบหลักฐานต้องผ่านเขาแล้วจะเห็นได้ว่าอาคารที่ตรงกันทั้ง

สองทาง คือ พระมหาธาตุและพระวิหาร แต่ที่ใคร่ครวญกันนั้นทางกฎหมาย
กล่าวถึง "พระเชตุพน" ทางพงศาวดารกล่าวถึง "พระอุโบสถ" กับกฎ
พระสงฆ์ ในที่นี้ไม่จำเป็นต้องถกถึง "กฎพระสงฆ์" เพราะไม่มีปัญหาที่อาจ
จะกลายเป็น "พระเชตุพน" ไปได้ คงเหลือที่อาจจะเป็น "พระเชตุพน"
ได้แต่พระอุโบสถอย่างเดียว

ปัญหาคงมีต่อไปว่า พระเชตุพนนั้นใช้ทำอะไร จะใช้สำหรับ
ทำสังกรรมเช่นพระอุโบสถได้หรือไม่ ถ้าได้ก็จะได้ตกลงถือว่าตามที่
พงศาวดาร เรียกว่าพระอุโบสถนั้นตรงกับที่กฎหมายเรียกว่าพระเชตุพน

ปัญหาที่ว่าพระเชตุพนใช้ทำอะไรนั้น ข้าพเจ้ายังไม่เคยพบที่ใช้
ทางชาวไทยเราอย่างไรเลย นอกจากใช้เป็นวัดตามขนานมาแต่ครั้งก่อนมาแล้ว
เมื่อสอบสวนไต่ถามออกไปก็ได้หลักฐานพออนุมานความได้บ้าง คือ

๑. วันหนึ่งข้าพเจ้าขึ้นไปตรวจราชการศึกษาทางจังหวัดปทุมธานี
นานมาแล้วแต่เมื่อยังอยู่ในราชการ ได้ไปถึงวัดโบสถ์ซึ่งเป็นวัดมอญ อยู่
ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้เดินดูสถานที่โรงเรียนแต่เคยเข้าไป
นมัสการในพระอุโบสถ ที่ด้านภายในกำแพงแก้วแห่งพระอุโบสถ ได้สังเกตเห็น
เห็นอาคารจำลองขนาดเล็กทำด้วยดินเผาขึ้นหนึ่งรูปเป็น โบสถ์หรือวิหาร
ได้ถามเจ้าอาวาสว่าสิ่งนี้เป็นอะไร ท่านตอบว่า "เชตวอน" จึงได้ถามว่า
ใช้สำหรับใช้ทำอะไร ก็ไม่ได้ความชัดเจน ข้าพเจ้าจึงถามที่ข้าพเจ้า
ตอบไม่ได้ทันที จึงตั้งใจจะสืบต่อไปอีก แต่เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว
นึกขึ้นกับกรม ก็เลยถามเรื่องหน้าที่ของสิ่งนี้เรียกว่า "เชตวอน" นี้เสีย

๒. ครั้นข้าพเจ้าออกจากราชการแล้ว วิจารณ์มาคิดถึงปัญหา
พระเชตุพนและนึกอยากรู้อยากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ "เชตวอน" ที่ได้

ทวดโบสถ์ได้หรือไม่ จึงเขียนจดหมายไปถามพระไพล่สนทศาสตร์
ข้าราชการบ้านาญกรมป่าไม้ซึ่งเคยร่วมราชการกับข้าพเจ้า ครังอยู่ใน
กระทรวงมหาดไทย บัดนี้เขากลับไปอยู่บ้านเดิมของเขาในเมืองคงอุ คัว
เขาเป็นพม่าแต่เขาช่วยถามค่อไปยัง อูด เบวิน ซึ่งเป็นผู้ดูแลอำนาจ
มอญ ท่านผู้ใดตั้งเรื่องราวมานี้มีความน่ารู้เป็นอันมาก ส่วนที่เกี่ยวกับ
ปัญหาเขตพม่าหรือเขตฉนวนเขาว่า

"ในพระราชวังที่มณฑลฉนวน มีพระที่นั่งอยู่องค์หนึ่งซึ่งชื่อว่า
เขตฉนวน เป็นที่ไว้พระรูปพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นพระบรมบุรุษ
ของราชวงศ์ทงราชยอยู่ เมื่อสมัยพม่ายังเป็นอิสระแก่ตน
"ตามตำราพระราชฐานที่ใช้กันอยู่ในสมัยราชธิปไตยพม่ายังมี
อำนาจนั้น อธิบายไว้ว่า พระเขตฉนวนมหาวีรในสมัย
ประเทศซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าในมหาลงคาสามชั้น
ซ้อนกัน และเพราะพระที่นั่งองค์มหาลงคาสามชั้นซ้อนกันจึง
ได้นามว่าพระเขตฉนวน

"แต่ก่อนพระมหากษัตริย์พม่าเคยทรงตั้งการะ พระรูป พระ
บรมบุรุษของพระองค์เป็นนิตยัตในพระเขตฉนวน เริ่มต้นแต่ใน
รัชกาลพระเจ้าอดองซี (พ. ศ. ๑๖๕๕-๑๗๓๐)"

นายอูดเบวินชี้แจงค่อไปด้วยว่า เมื่อ พม่าใน ความนำ ของ พระ
เจ้าโนรธามังร่อมีรัชชนะได้เมืองมอญแล้วนั้น พม่าได้รับเอาวัฒนธรรม
ของมอญมาใช้เป็นของตน อย่างเดียวกันกับที่พวกโรมันทำกับพวกกรีก
เมื่อชนกรีก และนามแห่งเครื่องราชูปโภคมอญทั้งหลายจึงได้มาเป็น
นามแห่งราชูปโภคของพม่าแต่นั้นมา เขาเดิมความไว้ด้วยว่า

"นะเนี่ยคำว่า "เซตวน" ซึ่งเป็นของมอญ จึงมาเข้าอยู่ในภาษา
พม่าและหมายถึงความถึงอาคารมหลังคาตามชนชั้นชนกัน"

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบดังนี้ จึงได้ย้อนกลับขึ้นไปอยุธยาและไปดู
วัดชัยวัฒนารามอีกครั้งหนึ่ง วัดนี้รกรงมาก การที่จะบุกเข้าไปก็ค่อนข้างมีดพร้า
ฟันหนามพุดดงเข้าไปทุกระยะ ทำให้ข้าพเจ้าจนถึงเมื่อถึงวัดราชการอยู่
อยุธยาในหน้าทิวเขาหลวงมหาราชไทย ได้เคยทราบอยู่ว่า ถ้าจะคิดตามผู้ร้าย
ที่สงสัยว่าจะแอบซ่อนอยู่ในบริเวณใด ๆ เมืองแถวนี้มักไปคนกันทั่วชัย
วัฒนาราม บางทีก็เคยได้ดู การที่กลับขึ้นไปครั้งนี้ กว่าจะเข้าไปถึง
บริเวณภายใน "พระมหาธาตุเจดีย์มีพระระเบียงรอบ" ก็นานนักหนาถึง
เห็นเจ็ดยี่สิบเจ็ด แต่เจ็ดยี่สิบเจ็ดก็จะต้องกล่าวไว้ แม้ได้พบรากฐานของอาคาร
ต่าง ๆ เป็นจำนวนมากก็ดู แต่ไม่มีอาคารใดเลยที่ยังมีหลังคาเหลืออยู่
แม้แต่เจ็ดยี่สิบเจ็ด จึงเป็นอันว่าไปหาพระ "เซตวน" ของวัดชัยวัฒนาราม
ไม่สำเร็จ

เมื่อไม่สำเร็จดังนั้นแล้วข้าพเจ้าจึงหวดไปนั่งถึง วัดภูทอกด้วยดินเผา
ที่ท่านเจ้าอาวาสวัดโบสถ์ทบทมขานบอกว่าชื่อ "เซตวน" นั้นเอง แต่เผอิญ
ไม่มีโอกาสที่เหมาะสมจะอยู่เป็นนาน จนในระหว่างสงครามครั้งหลังนั้นของ
ข้าพเจ้าคนหนึ่งขึ้นไปพักอยู่กับพวกพ้องของเธอที่ทบทมขาน ข้าพเจ้าขึ้นไป
เยี่ยมเธอแล้วเลยไปยังวัดโบสถ์อีก ได้ไปหาท่านเจ้าอาวาส ซึ่งยังเป็นรูป
เดิมอยู่คนเดียว ท่านจำข้าพเจ้าได้ดี จึงได้เรียนถามท่านถึง "เซตวน"
จำต้องนึกได้ส่วนยาว ม. ๔๐ ส่วนกว้าง ม. ๓๘ และส่วนสูง ม. ๓๘ ท่านให้
ไปหยิบมาให้แล้วเลยยกให้แก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจะเก็บไว้เองก็จะ
ไม่ได้ประโยชน์แก่มหาชนจึงได้นำไปให้สยาม ตมาคม ยังคงอยู่บนโต๊ะ
ประชุมของกรรมการตราแบบทุกวัน

จึงเป็นอันน่าจะยุติความลงได้ว่า คำว่า "เชตุพน" หรือ "เชตวัน" เคยใช้ให้หมายถึงอาคารชนิดหนึ่ง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นอาคารมีหลังคาสามชั้นและทรมเนียมสร้างอาคารชนิดนี้ น่าจะได้มาจากมอญหรือพม่า เพราะในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เคยแลกเปลี่ยนขนบธรรมเนียมกันกับมอญและพม่าเนื่อง ๆ ส่วนที่ปรากฏว่าทางมณฑลเคยมีพระที่นั่งอันมีชื่อว่าพระเชตวัน สำหรับประดิษฐานพระรูป พระบูรพบุรุษของ ราชวงศ์พม่าในทางไทยเราแม้จะมี พระที่นั่งสำหรับประดิษฐานพระบรมอัฐิ และพระพุทธรูปต้นของพระองค์ เช่นหอพระสุตถาถัยพิมานในพระมหรมาณเฑียรในปัจจุบัน หรือ "หอพระเชษฐาธิราช" ในสมัยอยุธยา (หอนี้กล่าวถึงในพระราชกำหนดใหม่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า พ.ศ. ๒๓๒๘) ก็ดี แต่เรามีได้ใช้ชื่อ "พระเชตุพน" หรือ "เชตวัน" ส่วนชื่อเช่นนั้นปรากฏมาแต่เป็นวิธานานาม คือชื่อของวัดที่เคยเรียกกันว่าวัดโพธิ์เท่านั้น.

พระมหาเจดีย์ เจดีย์รายและหมู่ ก่อน
สมัยซ่อมแซม กำลังอยู่ในสภาพชำรุด

วัดพระเชตุพน
สมัยสมเด็จพระวันรัต ดิśสัททต

พ. ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๐

เล่าโดย พระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์ (กมล โกวิท)

สมเด็จพระวันรัต เป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ ๑๐ ของวัดพระเชตุพน
ในสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อจากสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขม ฐมมฺสร)
ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔
ถึงวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ระหว่างที่ดำรงตำแหน่งอยู่นั้น ได้เริ่ม
การบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะถาวรวัตถุขนาดเล็กเป็นการใหญ่ สมัย
ของท่านจึงหนักอยู่แต่ในทางซ่อมแซมก่อสร้างขึ้นมาก จนเป็นผลให้สภาพ
ของวัดพระเชตุพนอยู่ในความสนใจมากขึ้นมาทุกวัน

สมเด็จพระวันรัต ฉายา ดิśสัททต นามเดิม เผื่อน นามสกุล
คงธรรม เป็นชาวบางม่อง จังหวัดนนทบุรี เป็นบุตร ชุนภักดีภูบาล และ
นางเป็ถียน คงธรรม บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่วัด
อรุณราชวราราม ในสำนักพระศาภัยบุคคิยวงศ์ (หนู) มาอยู่วัดพระ
เชตุพนกับพระอุดรคณารักษ์ (ชุ่ม) และอุปสมบท พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นเปรียญ
๘ ประโยค เป็นพระราชาคณะตำแหน่งที่พระศาภัยบุคคิยวงศ์ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๕๑ ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนสมศักดิ์เป็นพระราชาธิบดี พระเทพ
ธิบดี พระธรรมปิฎก พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี
ชั้นหิรัญบัฏและสมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี
ชั้นสังฆราช เป็นเจ้าสำนักเรียนผู้จัดการศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมองค์แรก
ของสำนักเรียนวัดพระเชตุพน

ขณะที่เป็นเจ้าอาวาสนั้น มีสมณศักดิ์ที่พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ และมีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการคณะสงฆ์ แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช ปุสฺสเทว วัดสุทัศน์เทพวราราม .

โดยที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่อยู่ในวัดพระเชตุพนมณานนท์ ได้รับการจัดการศึกษาอยู่แล้ว จึงเมื่อเป็นเจ้าอาวาสก็ได้ดำเนินการปกครองตามแบบเดิม มีเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับกาลเวลาบ้างบางสิ่งบางอย่าง แต่ส่วนมากนั้นหนักไปในทางซ่อมแซมก่อสร้างสิ่งเก่าๆ ด้วยในสมัยปลายของสมเด็จพระพุฒาจารย์ปรากฏว่าสังฆเสนาสนะถาวรวัตถุ กำลังทรุดโทรมมาก เพราะถูกตัดเงินบำรุงวัดซึ่งเคยรับพระราชทานปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท (ห้าหมื่นบาท) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เงินผลประโยชน์ของวัดทางอื่นมีแต่เพียงเล็กน้อย ถาวรวัตถุชำรุดทรุดโทรมแต่ละดังแต่ละอย่างถ้วนแต่มีราคาส่งสูงขึ้นไป จึงได้รับการซ่อมแซมบูรณะมานาน ก็ค่อยๆ ทรุดโทรมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ก็เจริญด้วยพรรษาอายุกาล

เมื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์มรณภาพแล้ว พระครูปลัดดัมพ์พัฒนพรหมจริยาจารย์ (บุญ) เลขานุการสมเด็จพระพุฒาจารย์ ได้มอบบัญชีสิ่งของต่างๆ ถวายพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ปรากฏว่ามีเงินสดของวัดเพียง ๕๐ บาท ซึ่งพระครูปลัดสุวรรณโพธิคุณ คือ พระวิเชียรธรรมคุณาธาร (กมด กมโต) เป็นผู้รับมอบมา

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าสภาพของสิ่งก่อสร้างอันวิจิตรงดงามทั้งปวง กำลังชำรุดทรุดโทรม ฉะนั้น พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ จึงได้เริ่มงานบูรณปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมทางด้านบริเวณพุทธาวาสก่อน โดยมีพระครูปลัดสุวรรณโพธิคุณ เป็นผู้รับผิดชอบงาน ดังมีรายการดังต่อไปนี้—

๑. เริ่มปรับปรุงบริเวณรอบ ๆ ซึ่งมีต้นไม้ใหญ่ปกคลุม รากต้นไม้ให้ถ่านทำอันตรายแก่พืชนหินศิลาแรงที่ปูพื้นชำรุด บางแห่งก็ชำรุดไม่สม่ำเสมอ และส่วนมากหญ้าขึ้นเกือบทั่วบริเวณ เพราะกำลังคนงานมีน้อย ด้วยวัดไม่มีเงินสำหรับใช้จ่ายในการที่จะรักษาเพียงพอ จึงได้ตัดโคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นอันตรายแก่พืชนหินศิลา หรือทำลายหลังคาเสีย ที่คงอยู่ก็รานกิ่งให้ต้นคืบเต่งให้สวยงาม

๒. ปูพื้นคอนกรีตที่ชำรุดเสียใหม่เกือบตลอดบริเวณ ศาลาและรูปสัตว์ต่าง ๆ ที่เป็นศิลา ซึ่งปรักหักพังพังทะลุอยู่ในที่ต่าง ๆ ก็รวบรวมไว้แห่งเดียวจน ที่ใช้การไม่ได้ก็เอาถมพูนทถมเสีย ส่วนมากถมพูนที่บริเวณวิหารคดหน้าแดง

๓. ภูเขา บางแห่งเช่น ภูเขาพระฉาย (เขาเนวรเทอ) และภูเขาพระพุทธรบาท (ท้ายพระวิหารพระพุทธรไสยาส์) สมัยเมื่อกระทรวงโยธาธิการจัดการซ่อมวัดใหญ่ ได้นำกากอิฐเศษปูนและมูลดินไปถมกลบเสียจนไม่เห็นของเดิมซึ่งมีความสวยงาม ก็ให้บุตรขอออกเสีย

๔. บริเวณที่ข้างพระวิหารพระพุทธรไสยาส์ คอนกรีตที่ติดกับกำแพงวัด ตรงนั้นมีต้นไม้ใหญ่และเป็นดงหญ้า พืชมีนาซึ่งเฉอะแฉะจัดการโค่นและขุดหญ้าเสียแล้วจึงตัดปูนพื้น ด้วยเป็นระยะเวลาดังครมเหล็กขาดแคลนมีราคาแพง จึงใช้ไม้รวกมัดและเป็นตะแกรงต่างเหล็กสำหรับเทปูน

ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ นี้ เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่น้ำท่วมถึงกรุงเทพฯ บริเวณวัดพระเชตุพนหน้าเดิมหมด จึงเป็นโอกาสอันดีให้ทำความสะอาด

ทางวิหารคดทั้งสี่ กำจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ออก
ทิ้งเสียมากพอสมควร

๕. ซ่อมฐานพระระเบียงชั้นใน ซึ่งถูกทำลายเมื่อคราวทหาร ร.
พัน ๕ มาพักแรมแรกเกิดสงคราม พ.ศ. ๒๔๗๔ ต้นเงิน ๒,๕๐๐ บาท เงิน
ส่วนนี้เป็นเงินผลประโยชน์ที่ฝากกรมการศาสนา

พ.ศ. ๒๔๗๖

๓. จัดการซ่อมยอดพระเจดีย์รายและพระเจดีย์หมู่ทั้งหมด ของ
เดิมชำรุดแตกพัง คงเหลือแต่แกนเหล็ก ระยะเวลาของกำลังขาดแคลน จึงได้
หล่อด้วยปูนซีเมนต์สีแดง จำเริญราคาองค์ละ ๓๐ บาท นายพูน ภู่งศ์
ซึ่งเป็นศิษย์เก่าของพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ เป็นนายช่างหล่อ โดยถอด
แบบจากของเดิม ต่างแต่ของเดิมประดับกระเบื้องเคลือบ

การซ่อมพระเจดีย์เดิมที่จำร้างจนก่อเสริมทางด้านหน้าวัด
๖ องค์ก่อน แต่เห็นว่าเปลืองมากกว่านั้น จึงหล่อเป็นพิมพ์เดียวกัน พระ
อุบาล์คุณูปมาจารย์บริจาคเงินส่วนตัวก่อน ต่อมาก็มุขรับบริจาคเป็นเจ้า
ของดมทบข้าง และเมื่ออนุญาตให้มุขรับบริจาคบริสุทธิฐานชนคำได้จึงเพิ่ม
จำนวนผู้รับเป็นเจ้าของชนจนมีทุนพอซ่อมได้ทุกองค์ คือ พระเจดีย์ราย
๗๑ องค์ พระเจดีย์หมู่ ๆ ละ ๕ องค์ ๔ หมู่ รวม ๒๐ องค์

วันที่ ๓๔ พ.ศ. ๒๔๗๖ เวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. เศษ ฝนตกหนัก
เกิดพายุกระหน่ำ อดสู่น้ำได้ตกถึงพระมหาเจดีย์ศรีธรรมโพธิ์ดาญาณ
บวชน ๓-๓-๔-๕-๗-๑๐ ถัดจากคิขระวังถึงมาด้านตะวันตก กระเบื้อง
ประดับกระเทาะหลุด บางชนกมากบางชนกน้อย เพราะด้วยล่อฟ้าเดิม
ถูกถักตัดไปแล้ว

ระหว่างวันที่ ๒๗ ถึงเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. ของวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๔๙๖ พระภิกษุสงฆ์ของชาวพระพุทธรูปได้ย่ำหุดหุดลงมา ยาวประมาณ ๕๐ ซ.ม. และเมื่อพระศอก ๒-๓ องค์ ดันขึ้นฐานว่าคงได้รับความกระทบกระเทือนจากตุ๊กตะเบ็ด ที่ทิ้งพัดหรือกรรมอุทการเรือ ประกอบกับเหล็กและไม้แกนเก่า ปูนที่ขึ้นได้เดิมเสื่อมคุณภาพ ได้จ้าง นายพูน ภูพงศ์ ขึ้นต่อใหม่ แต่ไม่ไวใจ เกรงของเดิมจะหลุดอีก จึงใช้ ปูนปาสเตอร์ขึ้นแทน แล้วตรวจวัดของ ดินเงิน ๖๕๐ บาท เบิกจากเงิน ผลประโยชน์ที่กรมการศาสนา

พ.ศ. ๒๔๙๖ เริ่มงานก่อพระเจดีย์ทรายตั้งกรานต์เป็นปีแรก เพราะ งานก่อพระเจดีย์ทรายได้หยุดมาแต่ปลายสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ ได้ เงินรายวัน ๓๗๙.๓๒ บาท จ่าย ๗๑.๔๕ บาท คงเหลือ ๓๐๗.๘๗ บาท

พ. ศ. ๒๔๙๗

สงครามมหาเอเชียบูรพาเริ่มรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ ประชาชน อพยพกันไปเป็นจำนวนมาก อุปสรรคการก่อสร้างก็ขาดแคลน ศักดิ์จึงมีได้ ทำของใหญ่ เป็นแต่เพียงคบบ้างตั้งหม้อยู่แล้วให้ชนอีกเท่านั้น

แต่เป็นปีเริ่มแรกมีเทศน์ปลุกจิตสำนึกชาวยุทธมาดังนี้ ในวัน ธรรมสวนะ เริ่มเทศน์เรื่องทศชาติของ พระอมรเวท (คือ พระธรรมมิตถก เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน) เป็นผู้อำนวยการ ออกพรรษามิเทศน์มหาชาติ ทรงเครื่อง ๑๓ ธรรมมาสน์ชวนพร้อมกัน รวบรวมเงินขอและและเครื่องใช้ ต่าง ๆ ที่จำเป็น

พ. ศ. ๒๔๘๘

พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ เริ่มปรารภถึงองค์พระพุทธไดยาต์ ดัง
แต่คราวพระภรรณหลุดและซ่อมใหม่ สร้างมา ๑๐๐ ปีเศษแล้ว ทอง-รัก
ของเก่าก็หลุดกระเทาะตอกออกเป็นส่วนใหญ่ ภาพประดับมุกบางภาพก็
ถูกดักชะโมยไปเสีย พระวิหารก็เสื่อมโทรม คิดจะบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่
ก็วิตกว่าเป็นงานใหญ่ จะทำสำเร็จได้ยาก จึงปรารภกับพระครูปลัด
สุวัฒนโพธิคุณ ว่า จะซ่อมพระพักตร์พระพุทธไดยาต์ก่อน เพราะพระภรรณ
ที่ทำไว้ใหม่ยังไม่เข้ากับพระพักตร์ ช่างประมาณราคา ๕,๐๐๐ บาท ท่านมี
ทุนส่วนตัวอยู่ ๓,๐๐๐ บาทแล้ว ขอให้ไปบอกบุญนายประยงค์ ดังตรงจิตร
อีกสัก ๓,๐๐๐ บาท เผอิญวันหนึ่งมีหญิงคนหนึ่ง (ซึ่งจนบัดนี้ก็ไม่ทราบ
ว่าชื่ออะไร) มาแจ้งความประสงค์ว่าจะทำบุญอุทิศให้ลูกชาย พระครู
ปลัดสุวัฒนโพธิคุณ จึงเล่าให้ฟังว่า ทางวัดกำลังคิดจะซ่อมพระพักตร์ ถ้า
จะศรัทธาบริจาคก็ขอให้ เป็น ทุนซ่อม พระพักตร์ก็เดียวกัน ท่านผู้นั้นก็
ยินดี จึงมีบัญชีปรากฏว่า มารดาเด็กชาย ชีรวุฒิ อุปผล บริจาค ๕๐ บาท
เป็นเริ่มแรกด้วย

เวลาเดียวกันนั้น นายประยงค์ ดังตรงจิตร เจ้าของห้างขายยา
ตราใบโพธิ์ ปรารภถึง นางเด็ก ดังตรงจิตร ภรรยา ทราบข่าวการจะ
บูรณปฏิสังขรณ์ พระพุทธไดยาต์ ก็มีความยินดี จึงอุทิศเงินจำนวน
๓๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) ถวายวัด แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่ง
สำหรับบูรณปฏิสังขรณ์ มีพระเจดีย์หมู่ ๓ หมู่ และหอรบั้ง ๓ หอ อีก
๕,๐๐๐ บาท (ห้าพันบาท) สำหรับเป็นทุนซ่อมพระพักตร์ ซึ่งนายประยงค์
ดังตรงจิตร ได้บันทึกไว้ว่าวันจันทร์ ที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๔๘๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน

ซ้าย บ๊วอก เนื่องในการทำบุญให้นางเด็ก (ภรรยา) นายประยงค์ ได้
อุทิศเงินจำนวนหนึ่ง เป็นเงิน ๓๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) เพื่อบิณฑ
พระภิกษุหัตถวงพ่อนอน ๕,๐๐๐ บาท (ห้าพันบาท) ปฏิบัติธรรมภายใน
วัดพระเชตุพนอีก ๕,๐๐๐ บาท (ห้าพันบาท) มาขอเบิกเงินก่อน ๒,๓๒๕
บาท เพื่อชดเชยของค่าเบ็ดเป็นจำนวน ๓๕,๐๐๐ แฉ่น

เมื่อมณฑลเช่นนั้น พระอุปาดิคุณูปมาจารย์ จึงบัญชาให้พระครูปลัด
สุวัฒนโพธิคุณ เริ่มดำเนินงานบิณฑของเฉพาะพระพักตร์ก่อน พระครูปลัด
สุวัฒนโพธิคุณได้ตกลงให้นางประยูร เป็นช่างรับงานลงรักบิณฑของพระ
พักตร์ พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณได้ปรึกษากับนายประยงค์ ตั้งตรงจิตร
กำหนดทำพิธีรดกของของเก่าออกเสียก่อน เรื่องการรดกของพระคราว
นี้มีผู้พูดกันมาก เกรงจะเป็นบาป ต้องอธิบายกันมากมาย และได้ให้ช่าง
คำนวณราคามูลรณปฏิสังขรณ์ทั้งองค์พระอีกด้วย ประมาณว่า ๓๓๐,๐๐๐
บาท (สามแสนสามหมื่นบาท) เศษ เพื่อประกาศแจ้งความประสงค์ให้
ประชาชนได้ทราบ พอดีกับเวลานั้นสงครามยุคใหม่ ๆ จึงถือโอกาส
ชักชวนผู้สมัครรับ ให้ทำบุญพ้นจากภัยสงครามด้วยการบิณฑของ พระนอน
กำหนดพิธีรดกของดังนี้

กำหนดการบวงสรวง (สังเวยใหญ่) วันอาทิตย์ ที่ ๑๔ ตุลาคม
๒๔๘๘ ตรงกับวัน ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีระกา เวลา ๖.๐๐ น. พระสังฆ
๓๐๘ รูป เจริญพระพุทธมนต์ วันจันทร์ ที่ ๑๕ เวลาบ่าย เริ่มพิธีบวง
สรวงสังเวยเทวดา ตั้งศาลเพียงตาทาง ๑๐ แห่ง มีเครื่องขมมนมเนยสังเวย
พร้อม เวลา ๑๘.๐๐ น. เศษเป็นฤกษ์รดกของ พระสังฆ ๓๐๘ รูป สวดชัย
มงคลคาถา นอกจากพิธีแล้วยังมีเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ๓๓ บรรพมาฉัน
รวม ๓ วัน คือ วันที่ ๑๓ - ๑๔ - ๑๕ เพื่อบวงรวมเงินสำหรับเป็นทุนด้วย

องค์พระพุทธรูปได้ยาส์ ยาว ๓ เส้น ๓ วา เฉพาะพระพักตร์ ส่วน
ยาวจากไรพระศก (ไรผม) ถึงพระหนุ (คาง) วัดได้ ๓๐ ศอก กว้าง
๕ ศอก สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีอู่ช่างสิบหมู่ของหลวง พระองค์เจ้าดิลกนารถ
ทรงกำกับการสร้าง ก่อด้วยอิฐถือปูนลงรักปิดทอง เป็นพระนอนที่โต
ที่สุดในกรุงเทพฯ และงามที่สุดในประเทศไทย

วันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๔๘๘ ก็เริ่มพิธีปิดทองพระพักตร์พระพุทธรูป
ได้ยาส์ มีงาน ๓ วัน คือ วันที่ ๓๐-๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๘ และวันที่ ๓
มกราคม ๒๔๘๙ มีเทศน์ปลุกเสกวิธินาถ ๓ วัน และทอดผ้าป่า ๓๐๘ องค์
นอกจากในงานนี้ ยังได้ให้นายช่างมาดัดทองที่วัดให้ประชาชนชม และ
ทราบว่ามีช่างฝีมือดีเป็นทองคำเปลว เมื่อช่างดัดแล้วเสร็จก็ช้อนไป
ปิดได้โดย ปรากฏว่ามีประชาชนสนใจมาก งานนี้ได้รับเงิน ๒๘,๒๔๔.๓๒
บาท จ่าย ๒,๔๐๓.๓๕ บาท คงเหลือจากใช้จ่ายในงาน ๒๖,๘๔๒.๙๗
บาท การปิดทองพระพักตร์เสร็จแล้วรวบรวมนำเงิน ๘,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๘๘

ยอดเงินตามบัญชีพระพุทธรูปได้ยาส์ ซึ่งเริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๘๗
มาถึงวันที่ ๓ มกราคม ๒๔๘๘

รายรับ	๓๖๔,๘๖๐ บาท	๖๗	ต่าง
รายจ่าย	๓๔,๘๓๒ บาท	๓๕	ต่าง
หักแล้วคงเหลือ	๓๐๐,๐๒๘ บาท	๕๒	ต่าง

พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ พิจารณาเห็นว่ายอดเงินรายวันจะระย
 เวดาเพียงเล็กน้อย^๕ แสดงให้เห็นว่าประชาชนต่างยินดีที่จะร่วมการปฏิ
 ดังธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าด้วย^๕ ทงนายประยงค์ คงทรงจิตร กับรับรองจะ
 ช่วยจนเต็มกำลัง จึงตกลงจะซ่อมองค์พระต่อไป ได้ให้พระครูปลัดดัด
 โพรคุณ ติดต่อกับช่างให้คำนวณราคาค่าแรงงาน และประกอบราคา
 สำหรับเครื่องอุปกรณ์ทางวัดเป็นผู้จัดหาเอง ผลของการประกอบราคาและ
 จากผลงานที่เคยทำมาแล้ว ตกลงทำสัญญาให้นายเฮง แซ่เฮา เป็นผู้รับ
 เหมมา ต่อมาพระพักตร์ซึ่งช่างเดิมลงรักปิดทองไว้^๕ เกิดประทุพองขึ้นมา
 เพราะช่างไม่ชำนาญพอ ลงรักยังไม่แห้งปิดทองลงไป จึงต้องลอกออก
 และทำใหม่อีก

พระกรรมซึ่งบันทึกไว้ด้วยปูนปลาสเตอร์ พ.ศ. ๒๔๘๖ นั้นเห็นว่า
 จะไม่ถาวรมั่นคงนัก จึงให้นายขุนที่ โชคดี ลูกชายนายเฮง แซ่เฮา จัด
 การทำพระกรรมใหม่ เขาปูนปลาสเตอร์ออกและใช้ปูนซีเมนต์ปั้นแทน
 และพระเขนย (หมอน) ที่ชำรุดก็ให้^๕รื้อออกแล้วจัดการซ่อมใหม่ เวดา
 รื้อพระเขนยนั้นต่างวิพากษ์กันเกรงพระเคียรจะคว่ำลงมา และที่พระเขนยนั้น
 เองเป็นเหตุให้ได้เห็นไม้เสารขนาดโตและเหล็กสำหรับยึดที่ทำได้แต่เดิม

ในคืน^๕ วันที่ ๑๘ สิงหาคม พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ได้รับ
 พระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่ สมเด็จพระวันรัต
 เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสี ธรรมวาสี^๕ ชนสุพรรณบัฏ พระครูปลัดดัด
 โพรคุณ เลื่อนเป็น พระครูปลัดดัดมพิพัฒน์สุตาจารย์

หลวงนเรศวรฐ์นิธ และ คุณนายผอบ นเรศวรฐ์นิธ เจ้าของ
 ห้างสรรพสินค้าโครี มีศรัทธารับบูรณพระวิหารทิศตะวันออก (วิหาร

พระโลกนาถ) ได้ยูกิห้องแถวและที่ดินส่วนหนึ่งให้วัดจัดผลประโยชน์
เพื่อไว้สำหรับทำนุบำรุง และบริจาคเงินอีกส่วนหนึ่งต่างหาก

นายประยงค์ ตั้งตรงจิตรเจ้าของห้างขายยาตราใบโพธิ์ มีศรัทธา
รับบูรณะพระวิหารทิศใต้ (วิหารพระปัญญาคคัย) ทั้งได้จัดสร้างตู้
สำหรับเก็บสิ่งของมาตังไว้ประจำด้วย

นอกจากบริเวณพุทธาวาสแล้ว ยังได้จัดการบูรณปฏิสังขรณ์
ด้านสังฆาวาสอีก คือ พ.ศ. ๒๔๘๘ ซ่อมกุฏิคณะ ก. ๒๐ (หอกทอง)
และจัดการเปลี่ยนแปลงบูรณปฏิสังขรณ์หน้าบริเวณนั้นด้วย คือ
กำแพงและศาลาตรงหน้าออก ตัดต้นไม้ใหญ่ที่รกรุงรังทั้ง เฒ่าต้น
ใหม่ ศาลาคู่ของหลังจัดการซ่อมใหม่ ปรากฏถึงทุกวันนี้ การปฏิสังขรณ์
บริเวณนี้เป็นคราวสุดท้ายแห่งชีวิตของสมเด็จพระวันรัต

ในสมัยสมเด็จพระวันรัต มีพระราชคณะ คือ:-

๑. พระวิเชียรธรรมคุณาธาร จน ฐิติญาณ ป. ๖
(ปัจจุบันเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ เจ้าอาวาสวัดอรุณ
ราชวราราม)
๒. พระวิสุทธิธัมมโพธิ์ เจ้าย เขมโก ป. ๙ เดือน เป็นชั้นราช
พ.ศ. ๒๔๘๘
๓. พระธรรมมุนี พึ่ง ปุณณโก ป. ๓
๔. พระอมรเวที ปุณ ปุณณดิวิ ป. ๖ เดือนเป็นพระราชา
พ.ศ. ๒๔๘๘ (ปัจจุบันเป็นพระธรรมดิลก เจ้าอาวาสวัด
พระเชตุพน)

๕. พระบุตร คณารักษ์ ศรี อาพาธ ไปรักษาตัวอยู่จังหวัด
ชัยนาท มรณภาพ พ.ศ. ๒๔๗๗

เท่าที่เขียนมานี้ ขอให้ถือว่าเป็นเพียงเรื่องเล่าก่อน และก็ได้
เฉพาะเรื่องการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างเดียว ยังมีเรื่องอื่นๆ อีกมาก จะ
เล่าในโอกาสต่อไป เพราะคราวนี้มีเวลาน้อย ความมุ่งหมายที่เขียนนี้
เพื่อรวบรวมประวัติวัดพระเชตุพน ต่อจาก สมัย สมเด็จพระ พุฒาจารย์
เพื่อให้ทราบ เพราะท่านเจ้าคุณพระวิเชียร ธรรมคุณาธาร ได้เป็น
กำลังสำคัญของวัดในสมัยนั้น ประการสุดท้าย ผู้เขียนตั้งใจเขียนเพื่อ
บูชาพระคุณของท่านเจ้าคุณอาจารย์ (พระวิเชียรธรรมคุณาธาร) ซึ่ง
ได้เมตตา อำนวย เกื้อกูล ผู้เขียน ตั้งแต่แรก มาอยู่วัด พระเชตุพน หากขาดตก
บกพร่องขอได้โปรดเมตตาทักท้วงไปยังผู้เขียนด้วย.

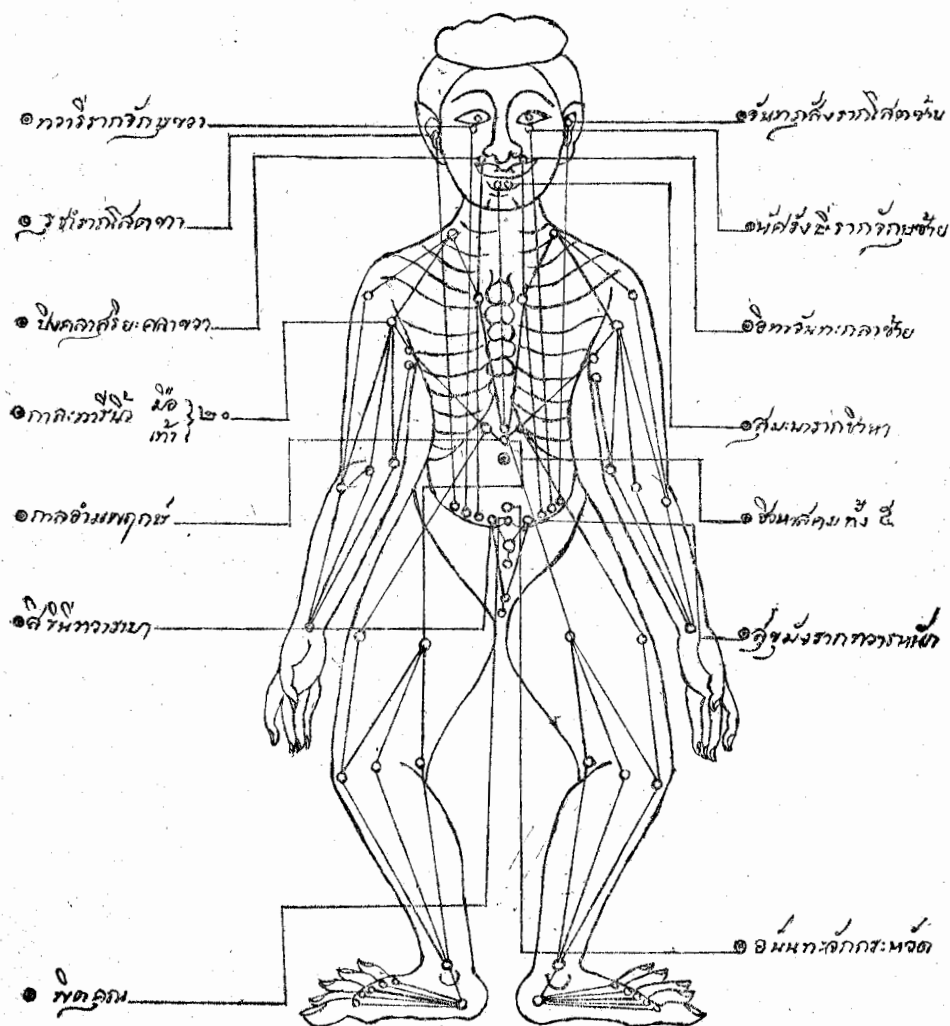
ตำราหมอนวด

จารึกลงแผ่นศิลาอยู่ที่ศาลาราย

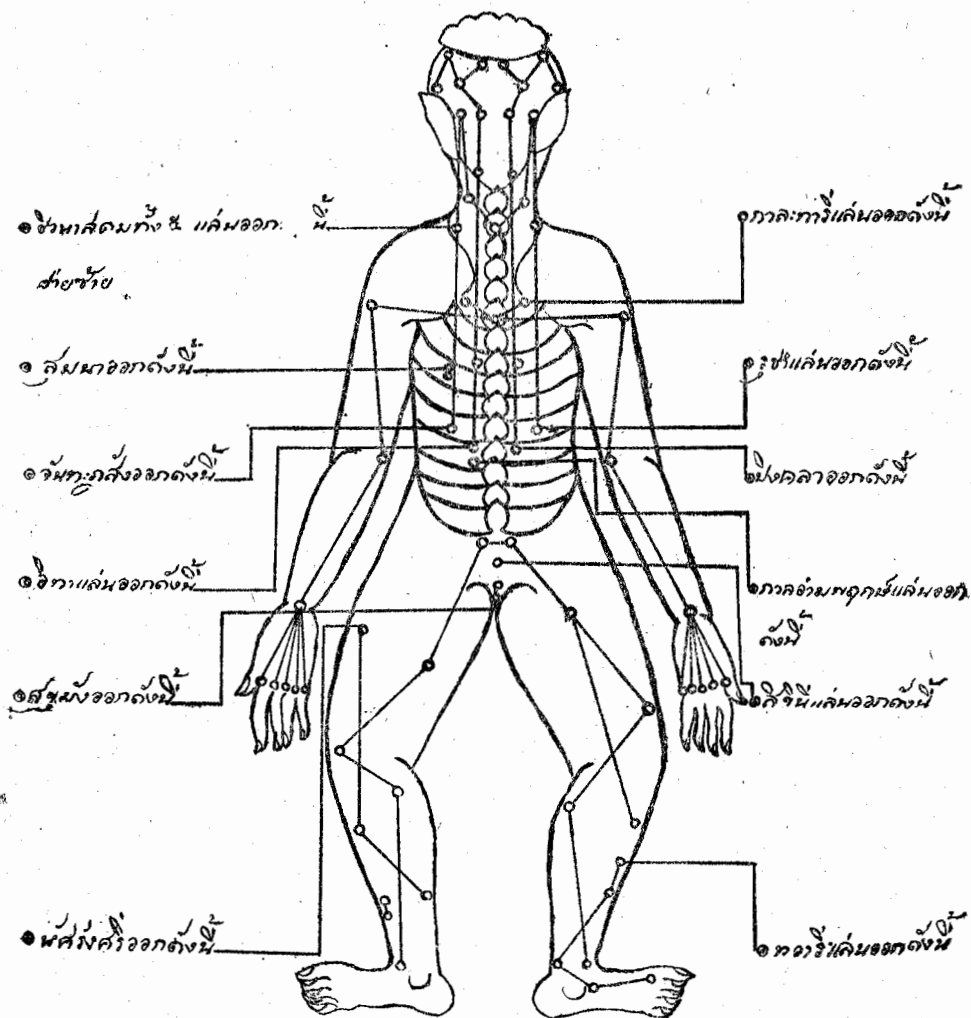
หน้าพระมหาเจดีย์ วัดพระเชตุพน

(คัดมาเพียง ๑๖ ภาพ)

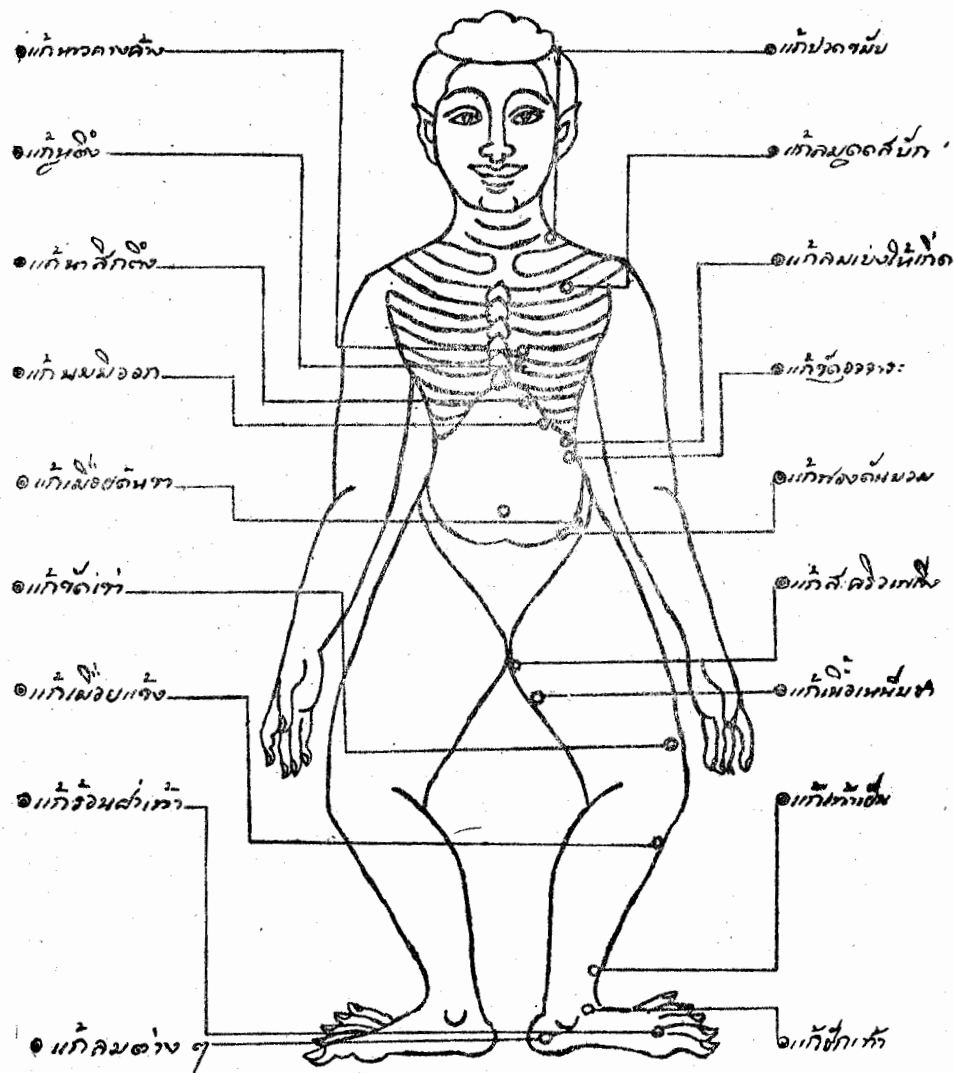
๑ ลักษณะแผนนทวารปฐิ บอกร่างนิตดินทงต๑ จันปนปรพาพเกัดินทงนลาย

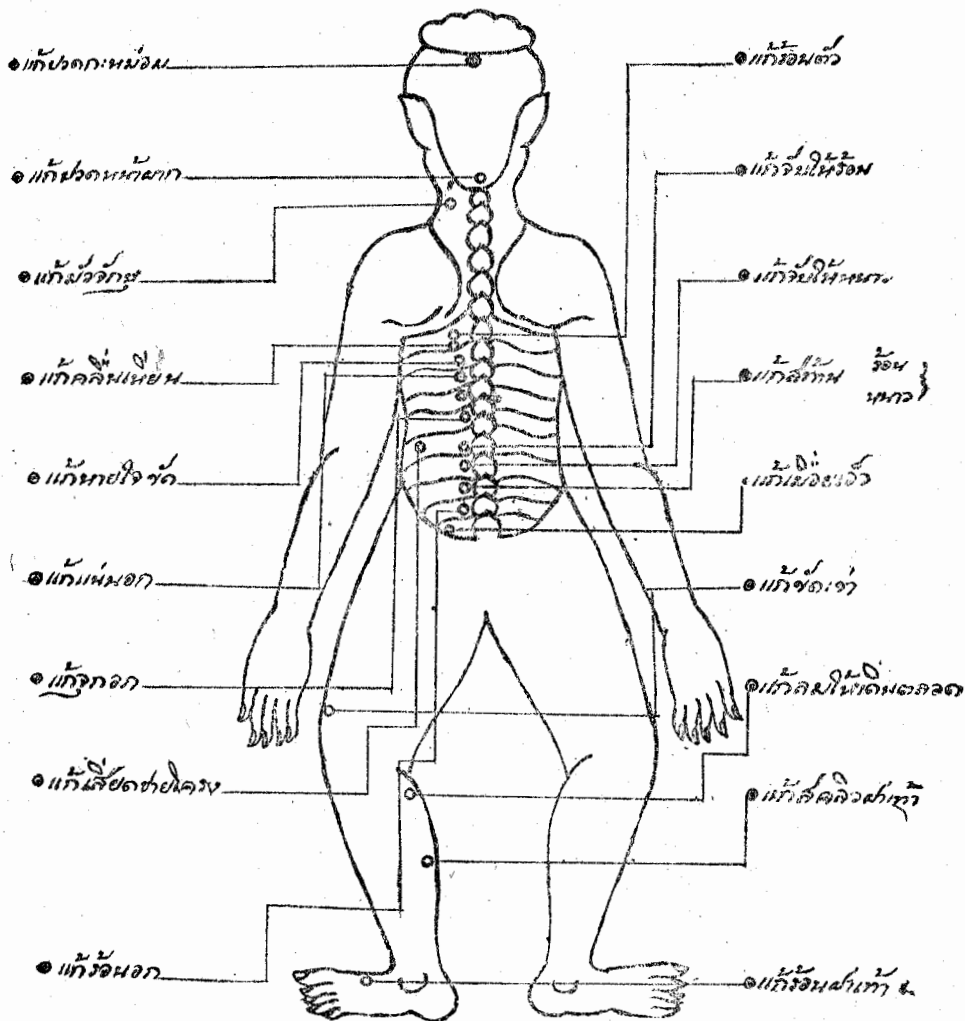
๑ ลักษณะแผนผังร่างกาย ของคนทั้ง ๑๐ ส่วนนี้ - จอภาพประกอบ

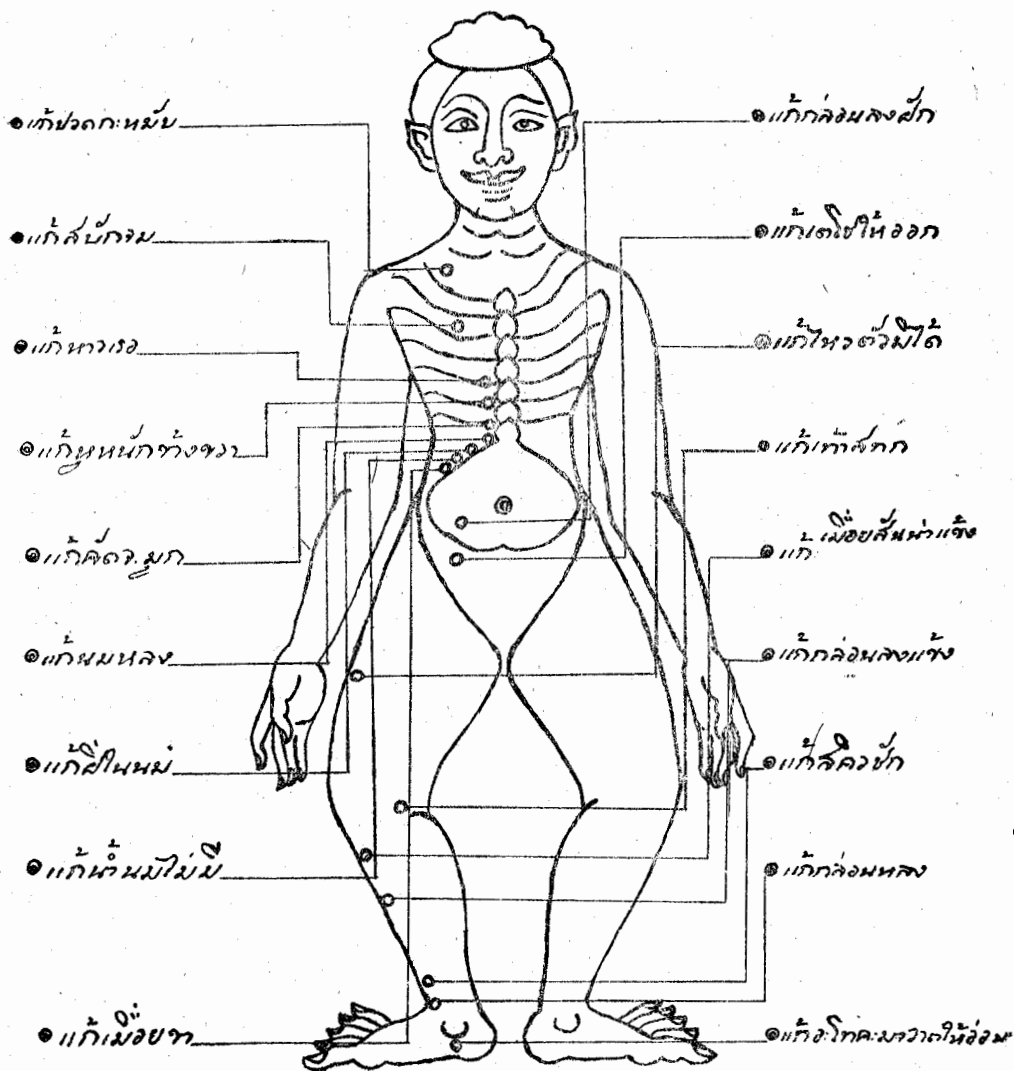
๒. ลักษณะแผนผังของบ้านนี้ นอกเส้นอาคารด้วยซ้ำ อาจเรียกได้ว่าว่างๆ ดังนี้

๒ สักขานแห่งความดี ^{๑๒} มงคลอันมีค่าอย่างยิ่ง

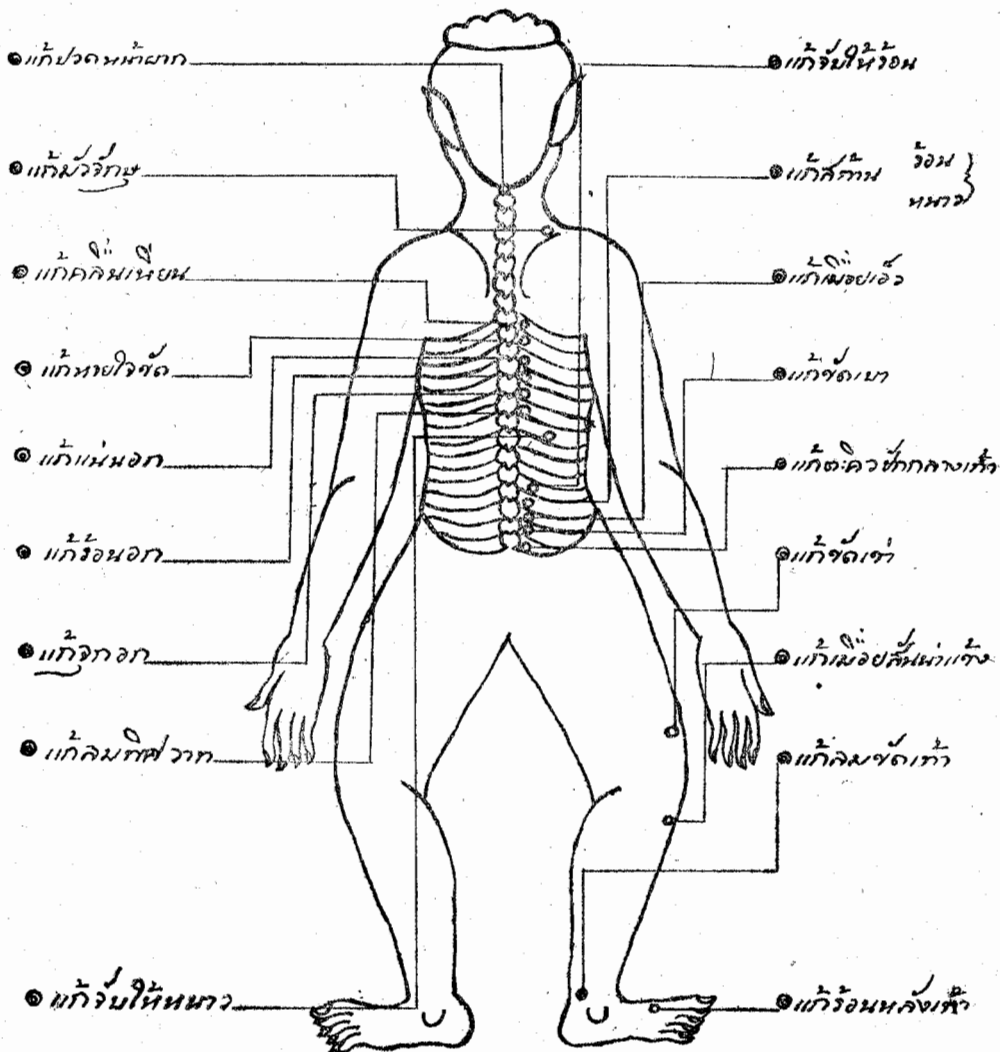
๓. กภยณแผนหงษุณน มอกเส้นปึงคาลาฬยว

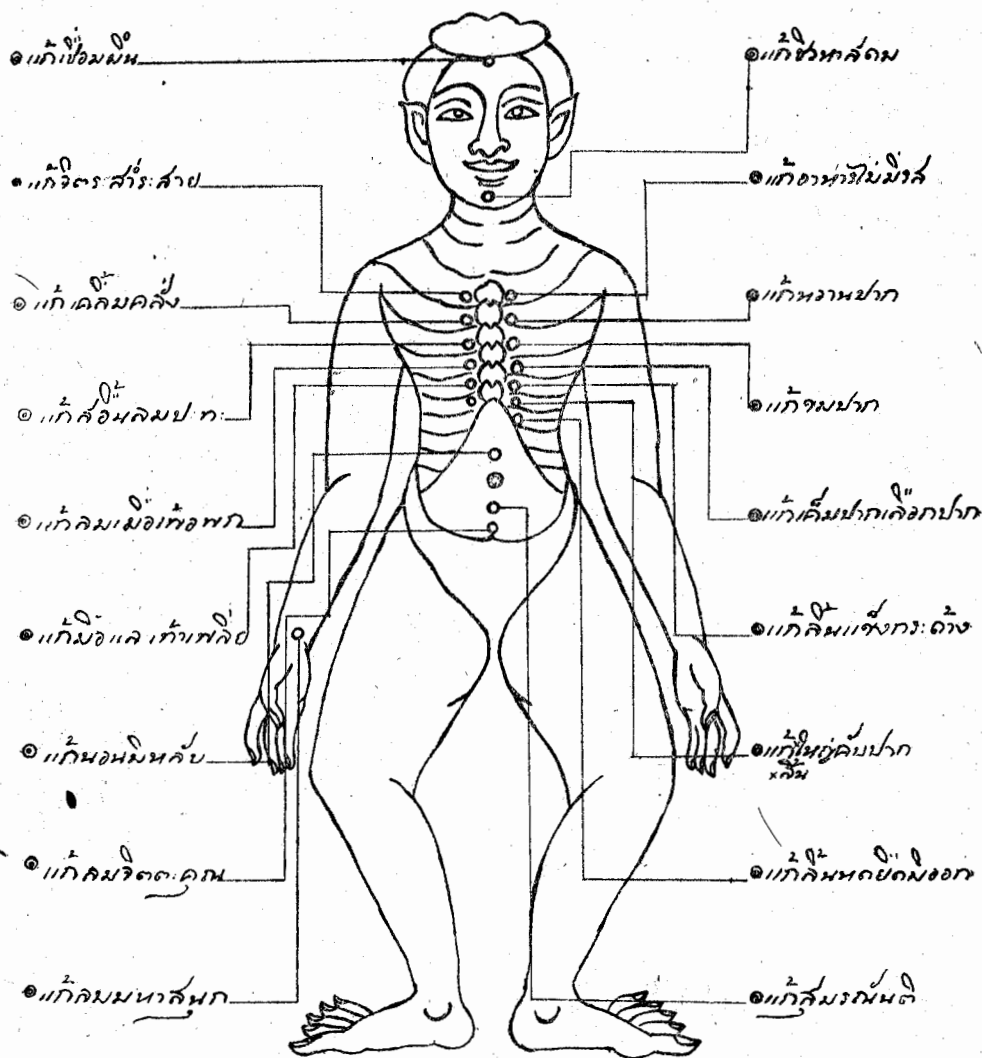
๕

ห้ามขีด เขียน หรือนัก หนังสือของห้องสมุด

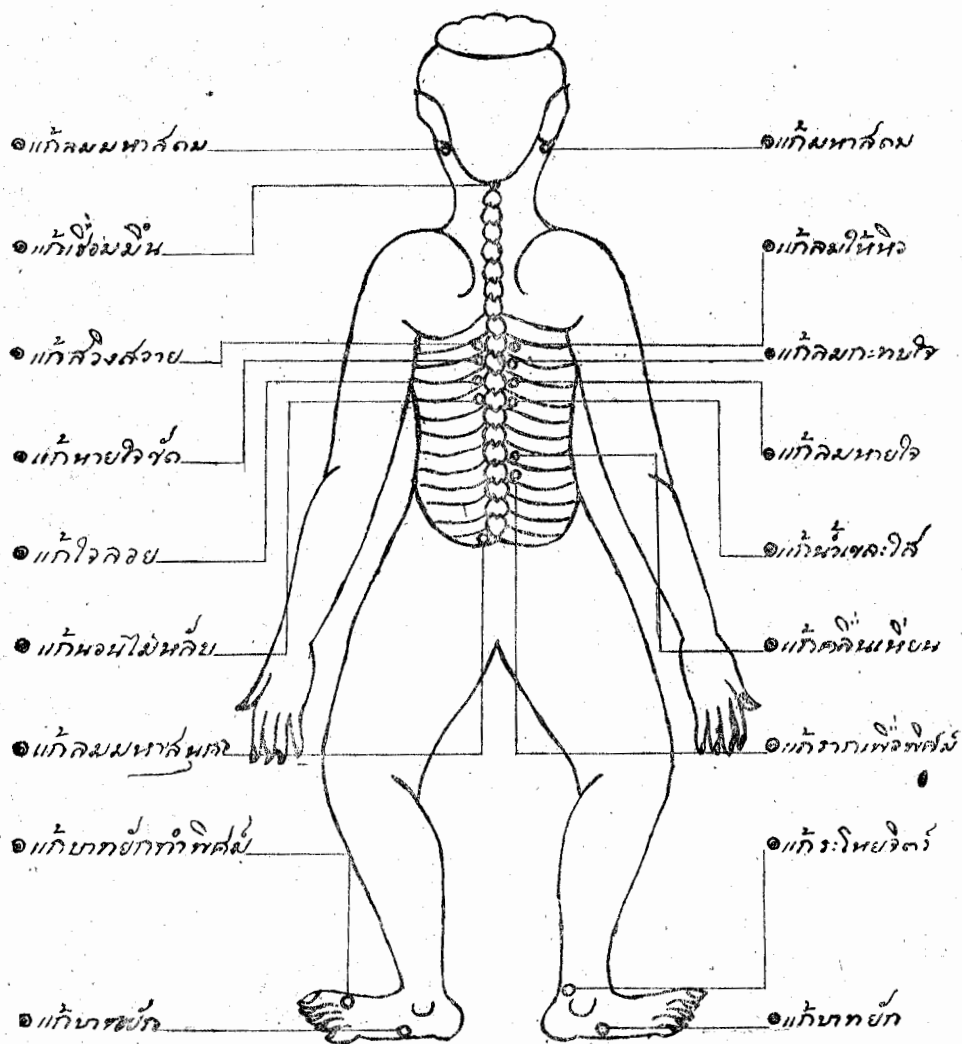
๓ ลักษณะแผนภูมิจำนอง บอกลักษณะของร่างกาย อวัยวะภายในร่างกาย

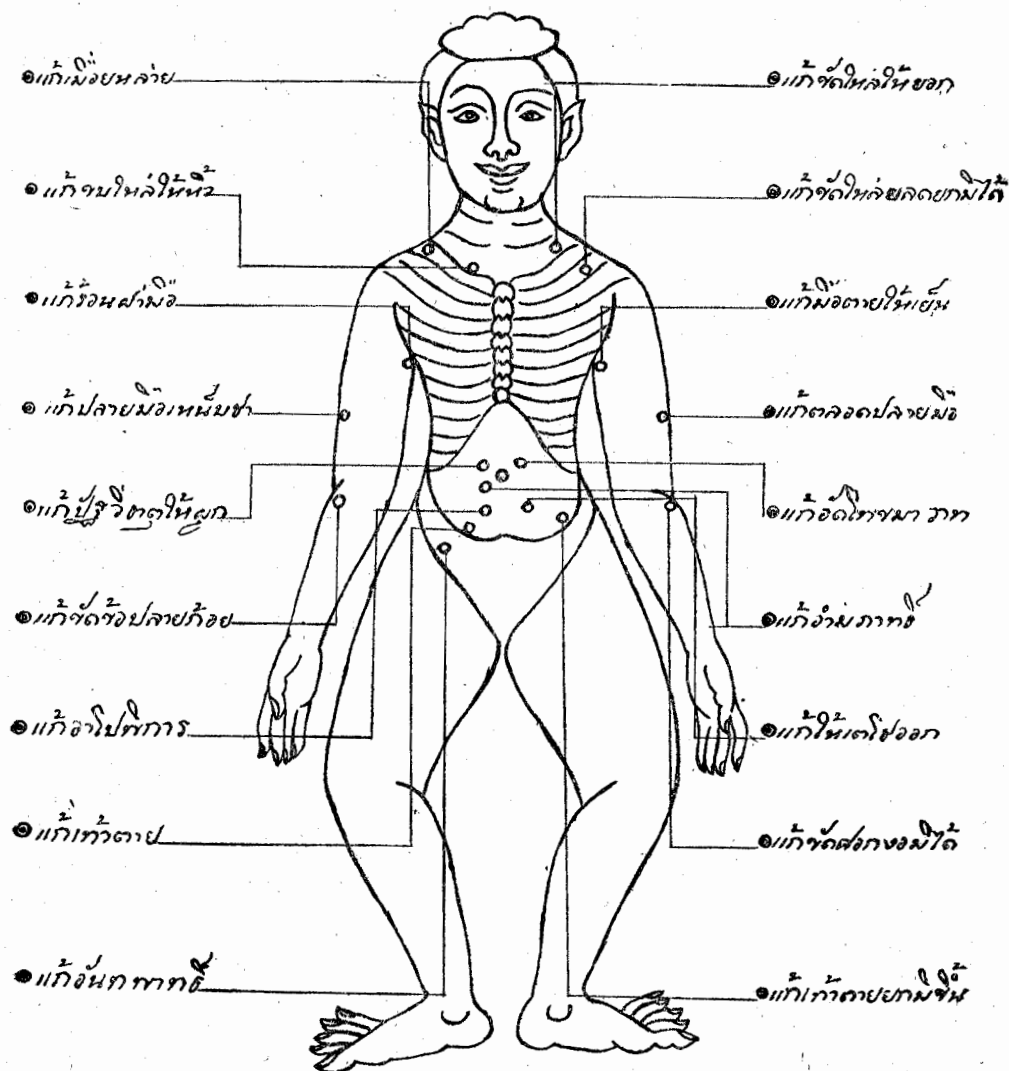
๔ ลักษณะแผนหงายขึ้นนี้ บอกถึงสมณธำกลาง อารยบาลว่าให้แก้ไว้ดังนี้

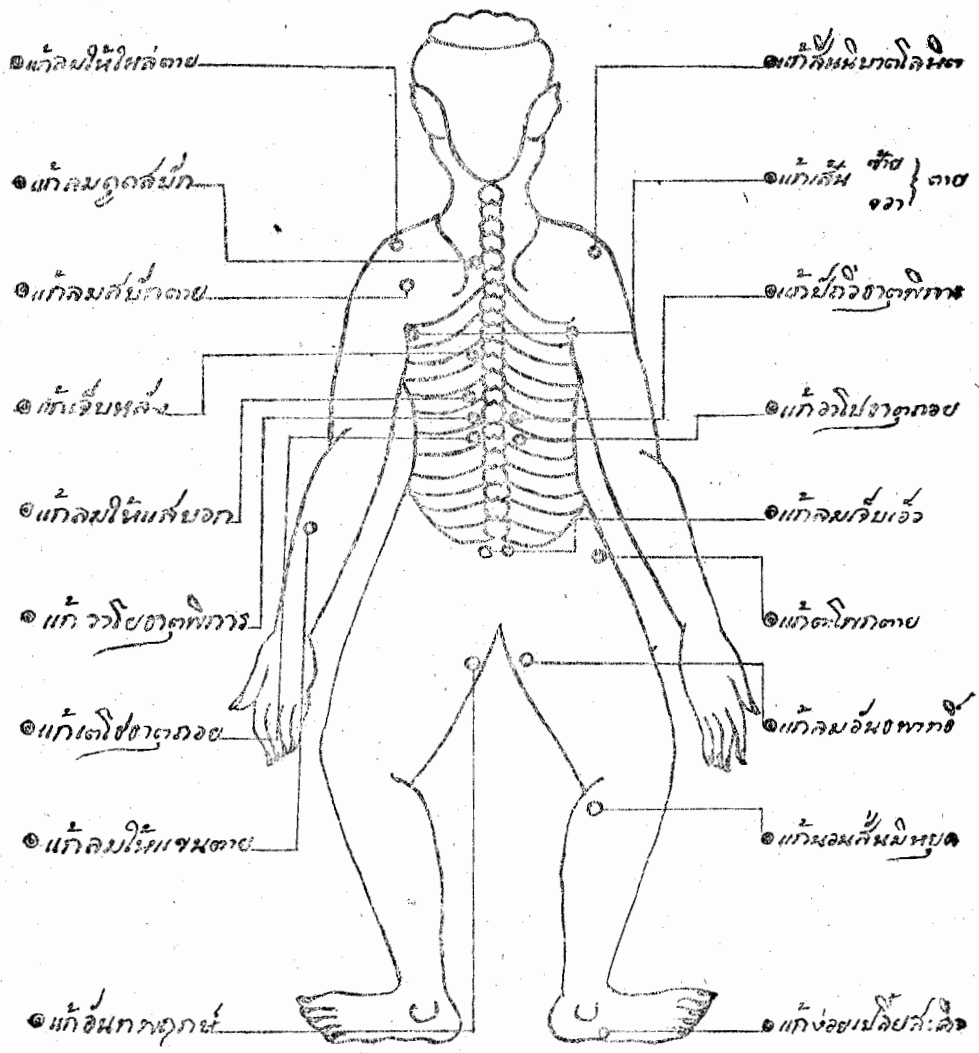
๔. ลักษณะแปดวิธีเป็น บอกลิ้นสัมผัสอักขร ทาขี้นกล่าไว้ต่าง ๆ ดังนี้

๕ ลักษณะแผนผังของปฐิ บอดสันนาคะทรี อารยัปกาลวไธอองขุณณะ

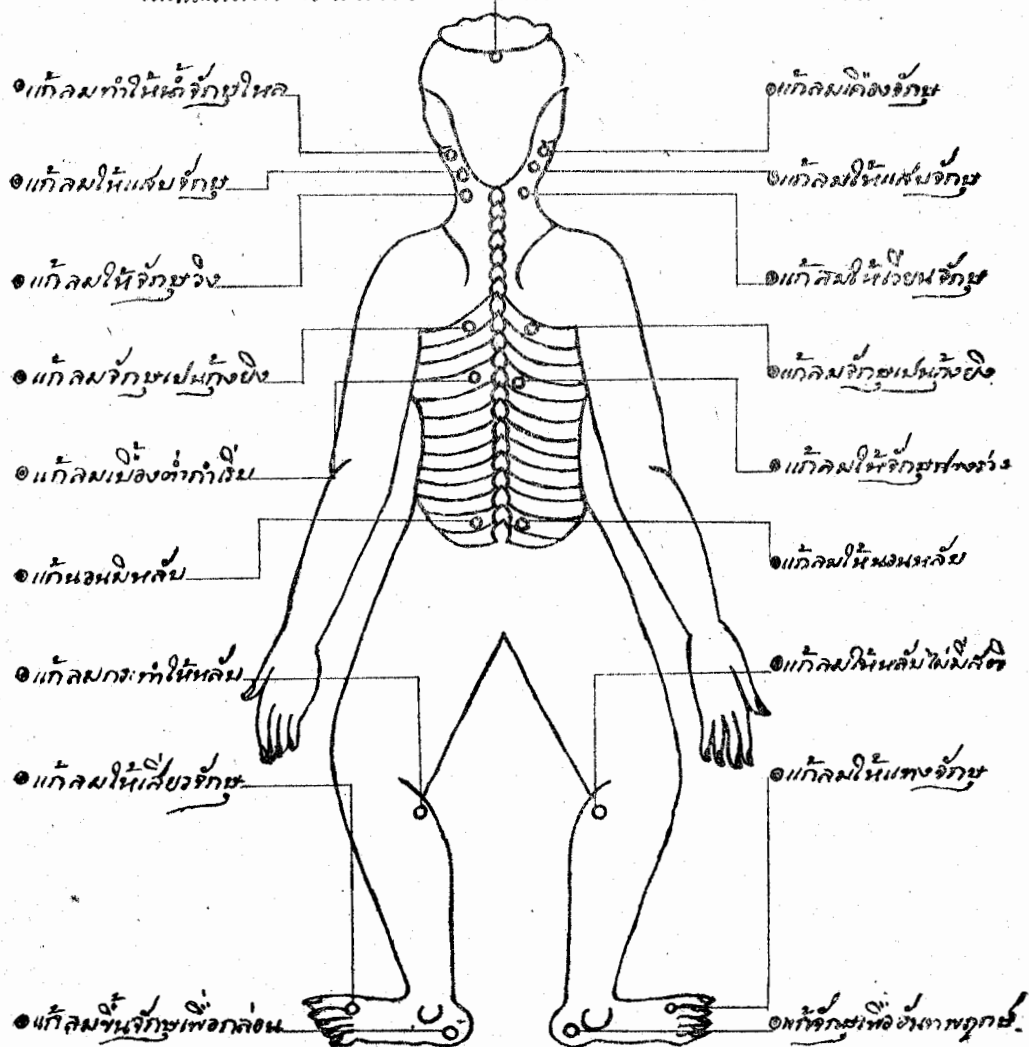

ลักษณะแผนผังรูปร่างของเส้นประสาทในร่างกายมนุษย์

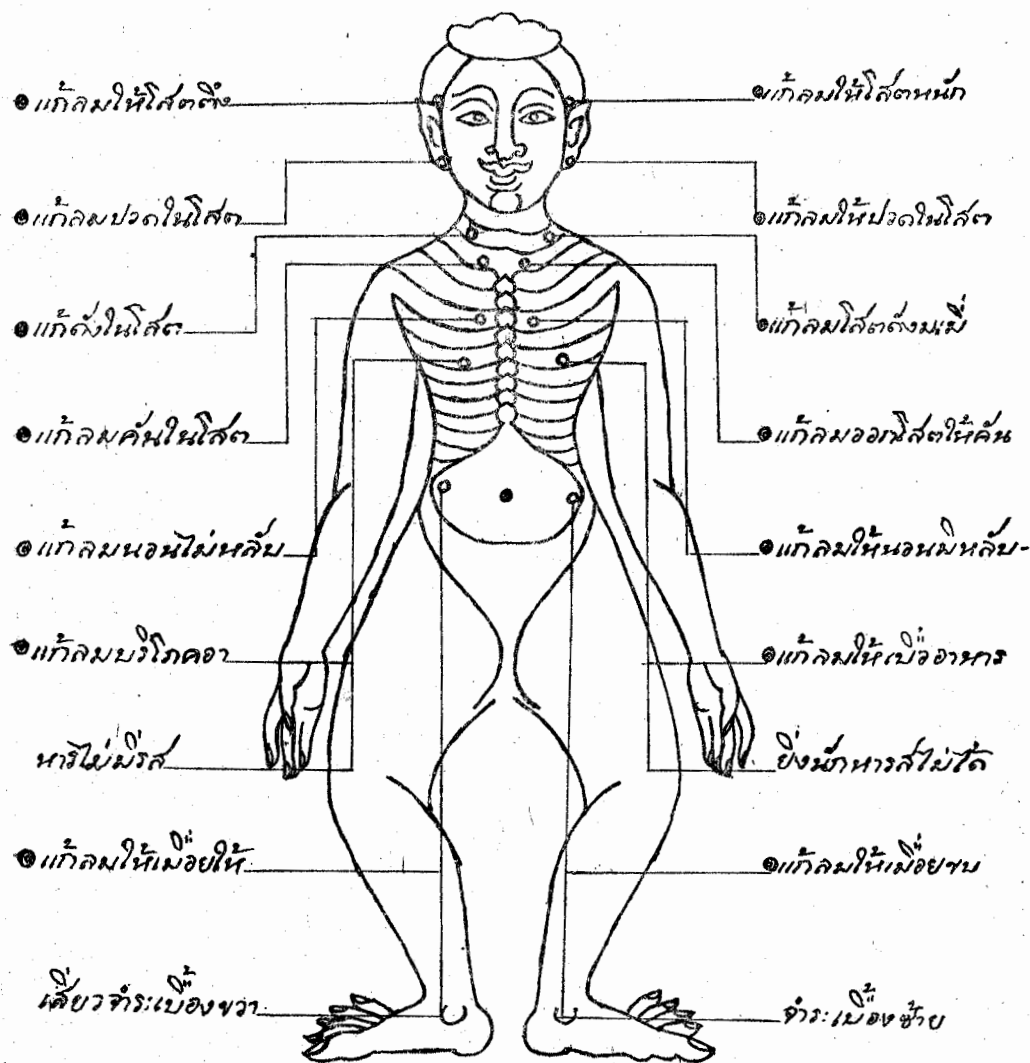

๒ ลักษณะแผนผังร่างกายนี้ บอกเส้น หัดร้องขึ้นกับเบี่ยงซ้าย } อาจใช้กล่าวว่ามีลักษณะเด่น ๗ ดังนี้
การร้องขึ้นข้างขวา

๑ เส้นนี้แก้มซ้ายเพื่อกระสายขวัญ กระทำผอกจากหัดร้องขึ้น ขวา

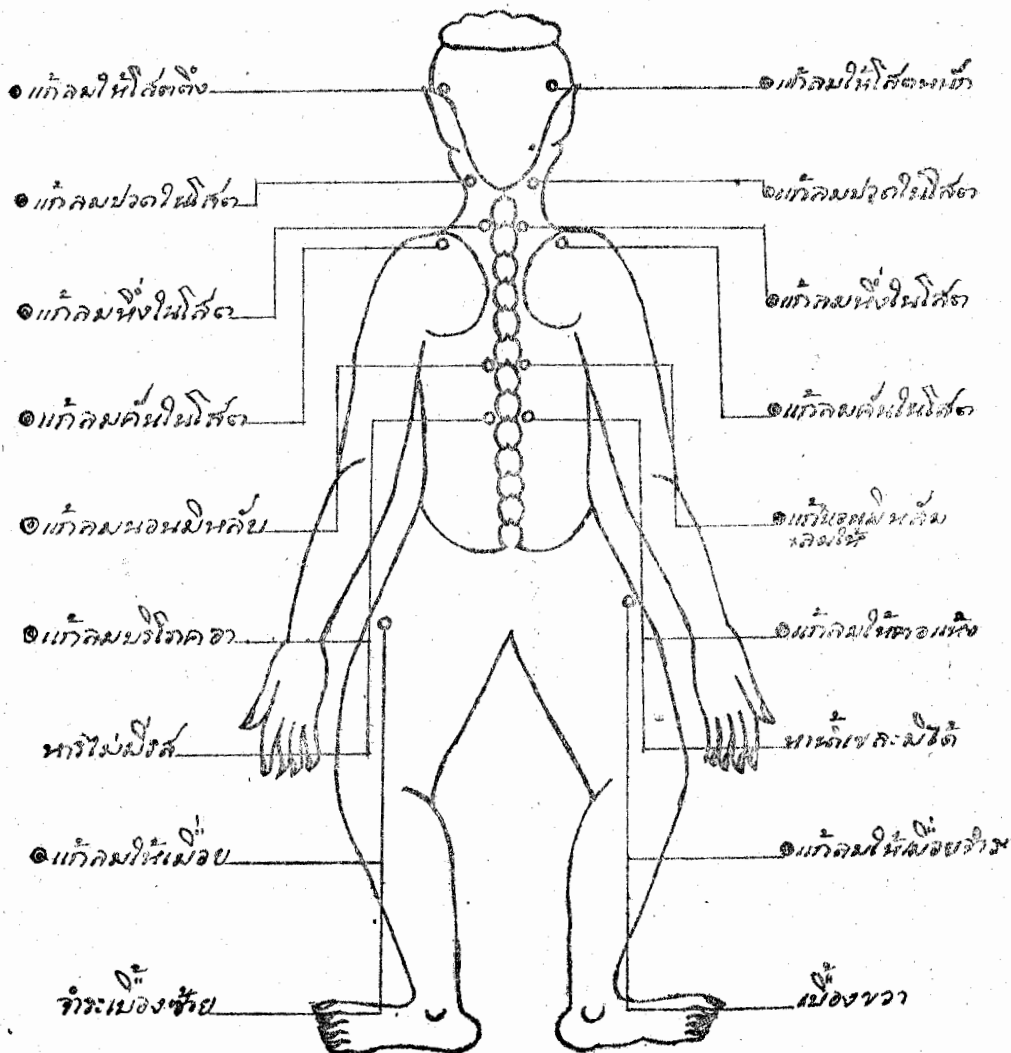
๗ ศึกษามโนหงาจรุณนี้ บอกลึ้น จันทรสิงไสตซัซ } อารยียักล่าวกับแกต่ง ๗๐๓
รูงไสตจว

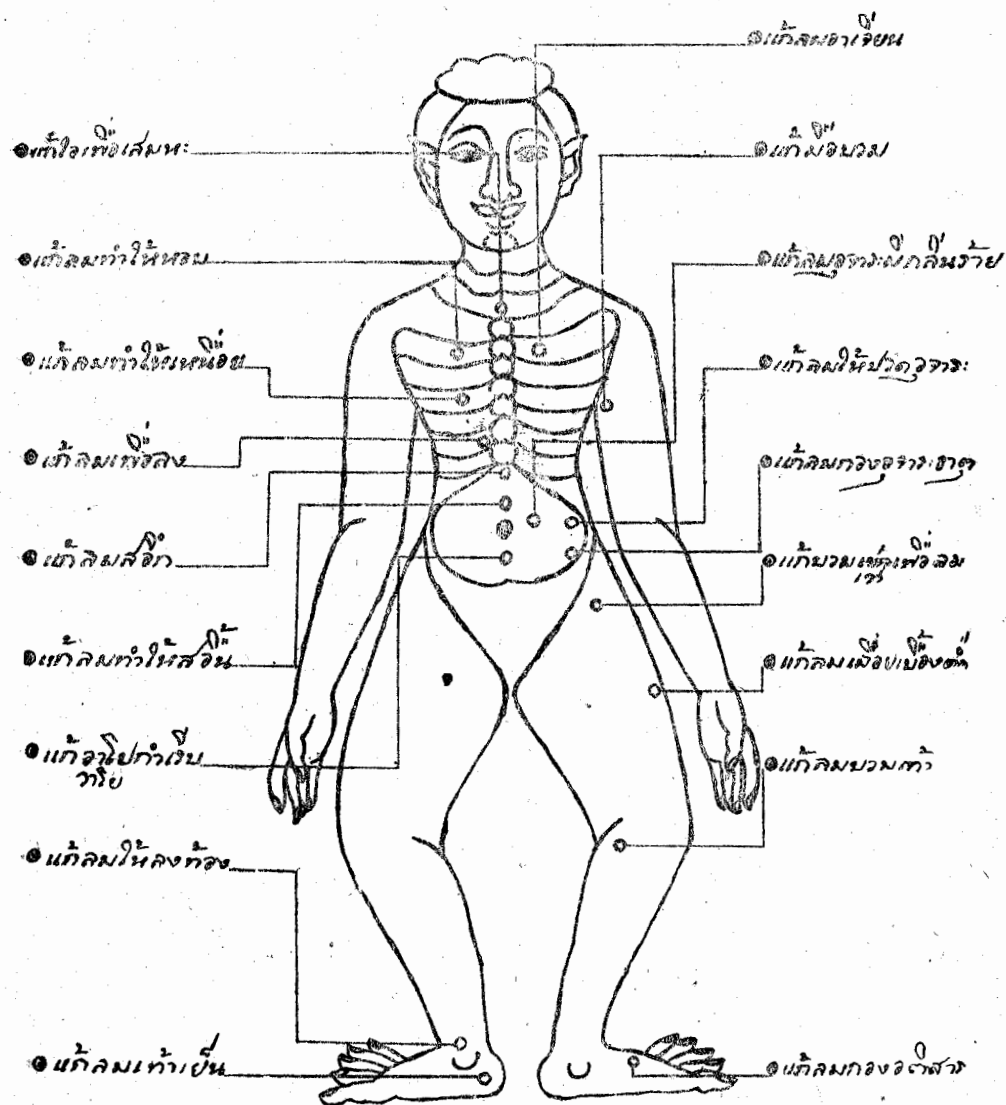
[illegible]

ฉันทูลถึงโลตซัย
ว่าโลตซัย

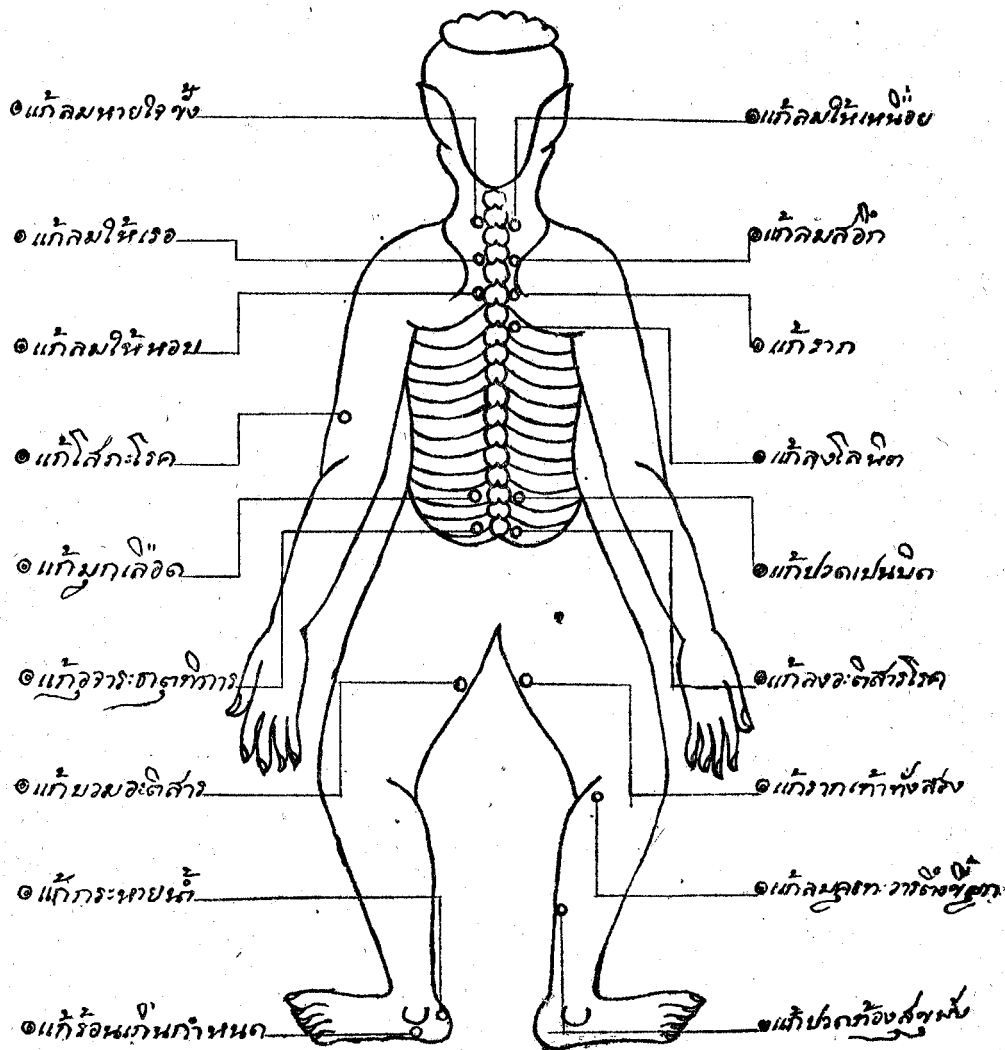
๑. อารยวิภักต์ฉลักรมณ ๑๖๗

๘ ลักษณะแผนทนายูนี๋ นอกเส้นตัวนี้ กล่าวให้เข้าไว้มีตางๆกันดังนี้

ลักษณะแผนควักรูปนี้ บอกเส้นสีม่วง มีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๕ ลักษณะของมนุษย์ มนุษย์มีลักษณะทั่วไป ดังนี้

